

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

SZERKESZTI ÉS KIADJA :

PÉTERFI DÉNES.

FŐMUNKATÁRSÁK :

KANYARÓ FERENCZ, DR. GÁL KELEMEN, GÁLFI LŐRINCZ.

XL. KÖTET.

KOLOZSVÁR,

NYOMATOTT AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1905.

TARTALOM.

I. Egyházi dolgozatok.

Chrysostomos beszéde Flabianos püspök visszatérésekor. Ford. PÉTERFI DÉNES	17
Virágok, melyekkel Jézus diadalát neveljük. (Egyházi beszéd) RÉDIGER GÉZA	88
Jubileumi ima. KISS SÁNDOR	269
Miket illet egy pap ünneplése? (Egyh. beszéd) BÖLÖNY VILMOS	271
Az unitarismus az igazság ítélőszéke előtt. (Egyh. beszéd) LŐRINCZI ISTVÁN	336

II. Hittaniak, bölcselmiek.

„Az idealismus“ a jellemről. BÖLÖNY VILMOS	1
Tauitsd imádkozni. (Költemény) RÉDIGER GÉZA	31
Gyöngymondatok. (Ujkori íróktól) Gyűjtötte KISS MIHÁLY	49, 103
	169, 219
Az örök élet. (Francziából.) FERENCZ JÓZSEF	65
A calvinismus. (IV—VI.) VÁRY ALBERT	77
Magyarázat az idealismushoz. BODNÁR ZSIGMOND	98
Az összehasonlító módszer a vallástudományban. GRÓF KUUN GÉZA	121
Észrevételek „az idealismus magyarázatára“. BÖLÖNY VILMOS .	159
Katholikus és protestáns erkölcsiség. VÁRY ALBERT	181
Judás tragediája az orthodox theológiában. PERCZELNÉ KOZMA FLÓRA	217
A feltámadás. BÖLÖNY VILMOS	237
Armstrong A. Richard. LŐFI ÖDÖN	297

III. Nevelés és oktatásügyiek.

Magyarország közoktatásügye az 1903. évben. Dr. GÁL KELEMEN	94
A régi diákéletről. Dr. GÁL KELEMEN	146
Gyakorlati tanárképzés. Dr. G. K.	292

IV. Életiratok, történelmiek.

Unitárius egyházközségek és senatorok a régi lengyel köztársaságban. GLAZSEVSZKY ÁDÁM	33
Szent István király élete. RÓRENCZ	45
Kovács János (Nekrolog.) PÉTERFI DÉNES	47
Egyh. tört. adatok : CLVIII. Inség 1817-ben. K. F.	92
CLIX. Tanuvallomás arról, hogy Atyhán, Pálfalván és Korondon a megnevezett személyek milyen vallásuak. Közli Dr. VASS MIKLÓS	211
Gróf Kuun Géza. (Nekrolog.) PÉTERFI DÉNES	102
Árkosi Benedek korfestő elmékedései és hazafias imái 1660-ban. KANYARÓ FERENCZ	135, 206
Szentiványi Gyula. (Nekrolog) }	166
Derzsi Károly " } PÉTERFI DÉNES	167
Rédiger Géza " }	168
A tordai unitárius gymnasium története. VARGA DÉNES	194
Megnyitó beszéd. Dr. Martineau születésének 100-dik évfordulója alkalmából. FERENCZ JÓZSEF	250
Dr. Martineau Jakab emlékezete. Dr. BOROS GYÖRGY	254

V. Egyházi élet.

Egyházfőtanácsai gyűlés : I. Ferencz József püspök megnyitó beszéde	309
II. Püspöki jelentés	311
III. Az Egyh. Képv. Tanács jelentése	318
IV. Ferencz József püspök 50 éves jubileuma	325
V. Elintézett ügyek. — V.	330

VI. Vegyesek.

Rédiger Gézáról. JÉKEY ALADÁR	173
Emléksorok Ferencz József püspök jubileumára. (Költemény) MURÁNYI FARKAS SÁNDOR	333

VII. Irodalmi értesítő.

Vallás és szabadság. Ford. (angolból) Unitárius lelkészek és tanárok. Ism. . . . 51. Essex Hall Year-Book. Szerk. Bowie Copeland W. Ism. . . . 51. Tolstoj és a szabadelvű egyházak. Irta Perczelné Kozma Flora. Ism. . . . 52. Az apostolok cselekedeteiről írott könyv. Irta Harsányi István. Ism. . . . 52. Gyermekeivéim. Irta gróf Kuun Géza. Ism. . . . 105. A keresztény hit öt pontja. Irta Dr. Martineau Jakab. Ford. Gálfy Lőrincz. Ism. . . . 105. Uj idők, régi igazságok. Wirth Zwingli egyh. beszédei. Ford. Rohoska József. Ism. . . . 105. Az akarat kérdésének történetirodalmából. Dr. Szlávik M. Ism. Dr. G. K. 106. Báthory András püspök könyvtára. Irta Veress Endre. Ism. K—ó. 221. Magyarország története. Irta Dr. Kőváry László. Ism. K. 283. Az élő, önálló, személyes meggyőződésen alapuló hitre való nevelésről. Irta Harsányi István. Ism. . . . 284. Lőrinczi István. Értesítés. Ism. . . . 285. Dr. Luther Márton művei. II. köt. Sajtó alá rendezte Dr. Masznyik Endre. Ism. . . . 351. Magyar Ev. egyh. tört. emlékek. Sajtó alá rendezte Stropm László. Ism. K—ó. 351. Adatok a bözödi ref. egyh. község történetéhez. Irta Koncz József. Ism. . . . 352. A székely nemzet czimere. Irta ifj. Biás István. Ism. K—ó. 352. Jubilaris gondolatok. Irta Dr. Versényi György. Ism. . . . 352.

VIII. Aranykönyv.

Az „Ezredéves Emlékalap“-ra tett kegyes adományok 61.

Adakozás a kolozsvári egyházközség templom-tornya újrépítésére. 62. 119. 179. 233. 296. 359. A Székelyudvarhelyen építendő unitárius templom javára tett kegyes adományok. 63. 120. 234. A hódmezővásárhelyen építendő unitárius templom javára tett kegyes adományok. 64. 180. 235. Husvétii ajándékozások a homoródjánosfalvi unitárius egyházközségben. 180. Vécsei Sámuel hagyományai. 360. Adomány a kissolymosi egyházközségnek. 360. Ajándékozás Keményf. 360.

IX. Különfélék.

Armstrong. Lengyelországban. 53. Németországban. Franciaországban. 54. Egy francia róm. kath. pap. Channingről. A Tolstoj-cikkhez. 55. A tibeti buddhizmusról. Az Egyesült Államokban. 56.

Mint lett Szentrontásból Szentháromság? (K. F.) Brunetiere. 57. Nevelési elvek Ámerikában. A magyar neveléstörténet. (g. k.) 58. A középiskolai rendtartás. (g. k.) A háromszéki egyházkörben. Tudori fokozat. Chadwick White János †. Csongvay Domokos. 59. Az aranyosvidéki unitárius papság vesztesége. 60. Róm. kath. írók. Az angol unitáriusok. 107. A Brahma Somaj. A vallási válságról. 108. Unitárius felfogás a modern philológiában. Harnack felolvasásai Hollandiában. 110. Olaszországban. 111. Spanyolországban. A pápa egy bucsújárás ellen. 112. Az orosz államegyház. 113. Az izlam és kereszténység Áfrikában. Vallás és természetrend. 114. Gróf Kuun G. első gyermekéveiről. A „Ben-Hur“ története. 115. Régi dolgok (Dr. G. K.) 116. A ref. orsz. zsinat. Tudori fokozat. 117. Tanítók Otthona. 118. Martineau-emlék-ünnep. 170. A Brahma S. egyik lapja Martineauról. A tordai gymn. visszaállítása. 171. Angolországban. 173. Franciaországban. A német kathoikus lapok. 174. Mahomed születésének 13. százévi fordulója. Loyson Hyacinthe házassága. Az Unitárius Passio eredete. (K—ó.) 175. Auner és Brozer naplója. 176. Egyed Mózes †. 177. Mozoomdar. A székelyudvarhelyi unitárius egyh. község. 222. Az új tordai gymnasium. 223. A szabadelvű keresztények nemzetközi congressusa Genfben. Genf reformálása. 224. A reformatorok közül. Az imádkozó Krisztus. 225. Toldy Ferencz emléke. (K—ó.) 226. X. Pius theológiája. Franciaországban. Miért veszítették el a csatát a r. katholikusok Franciaországban? 227. Róm. kath. püspök a szentek tisztelete ellen. Zionismus. 228. A legrégebb keresztény gyülekezetről. 229. Németországban. Felfedezések Egyiptomban. 230. Szép ajándék. Új felügyelő gondnok. Jubileum. Az angol unitárius theol. akadémián Oxfordban. 231. Ferencz József püspök. A róm. kath. egyház. Szász Károly. 286. A genfi gyűlés. Chantre elnök beszéde. 287. Az ultramontanok. 289. Történelem klerikalis világitásban. 290. A mahomedanok nagy vesztesége. Az Ázsiában lakó örmény nép. Hol van az unitárius kollegium könyvtárának legrégebb könyve? 291. A csillagok utja. „Morale sans Dieu!“ 293. Rammohun Roy. Dr. Székely Ferencz. Jubileum. 294. A tordai gymn. megnyitása. 353. Az angol unitariusok manchesteri theol. intézete. 355. Ismeretlen kolozsv. papok Heltai idejében. Szász tanulók főisk.-ban. 355. stb.

Gyászhirek: 60. 118. 177. 232. 295. 359.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XL. évf.

Januarius—Februarius

1-ső füzet.

„Az idealismus“ a jellemről.

Szellemi és erkölesi tökéletesedésünk tengerén, általános-ságban szólva, egy idő óta az úgynevezett fejlődési világtörvény hajtja s hatja át a haladásnak egyre szélesbedő hullámgyűrűit... Ott találkozunk vele a természettudományban, midőn állítja, hogy az anyagi teremtő erő adott lételt minden teremtménynek... Ott a történetböleleletben, midőn vallja: hogy minden, a mi van, a történelmi fejlődésnek eredménye... Ott van az élettan e tételében: az állat és ember között csak fokozati a különbség. Ott a neveléstan ez eszméjében: a fejlődés ösztönökét mellöz és teremt... Megtaláljuk a közismert Darwin-féle formula: „a létért való küzdelem“ unos-untalan való használatában; meg a társadalom-tudományban, midőn egy Malthus azt véli, hogy a nemzetek eljutnak egykoron a túlnépesedés stádiumába; meg a Galton nézetében, melyben ő a nevelés helyett a tenyésztésre fekteti a fösúlyt, mint olyanra, mitől a társadalom legjobbat várhat... Igen, ott lebeg a fejlődéstan irodalmunk minden lapján, midőn, mint nyílt titkot mindenki látni véli, hogy „esendes forradalom“ napjait éljük; ott írónk lelkében, midőn a többek közt ezt olvassuk: „a Carlyle hero-sainak, egy Nagy Sándornak vagy Napoleonnak hatása az emberiségre hasonlít a tűzhányó hegyek kitoréseinek és egyéb nagy zajjal járó tüneményeknek, az úgynevezett földtani katas-tropháknak hatásához a föld arczulatára. Jelentőségük elenyé-szően csekély azokéhoz az apró, munkájuk közben észre sem vehető tényezőkhöz viszonyítva, a melyeknek ereje évmilliókon át tartó folytonosságukban áll. A Vesuvius hatalmas hamu-kúpja, a melynek létrejötté Pompejít eltemette, vakondturás azokhoz a hegyekhez képest, a melyek időtlen időknek folyamán apró csigáknak vázaiból halmozódtak föl”.¹ Vagy másutt, mikor

¹ Dr. Apáthy István: „A fejlődésnek nevezett átalakulásról“.

egy másik írónk (Tóth B.) azt mondja, hogy mindaz, a mi körülünk létezik nem egyéb, mint „a győzedelmes élet“, a gyengék romjain felemelkedve . . . Avagy még más helyen, hol ez van írva: „hogyan annak az agynak és jellemnek erői nemzedékek óta gyülekeztek, fejlődtek és fokozódtak az ősökben, az apákban és anyákban, míg elvégre szerencsés sarjadékban nagygyá, rendkívülivé, fényessé tömörültek. A léleknek tökéletessége is nemzedékeken át alakul, mint a testnek tökéletessége“.¹

Egyszóval, a fejléstán -- akarjuk vagy nem -- szellemi előhaladásunk minden irányában feltalálható. A földben, naprendszerünkben, intézményeinkben, lelkünk világában, alattunk, felettünk, körülöttünk és bennünk van . . . Ott van, mindig ott . . .

Bodnár Zs. a maga új bölcsészeti rendszerében, mely munkái révén egyre ismertebbé válik, a fejlődés tanát „siketnémának, ridegnek, sivárnak“ találja, mely „rémitő merevségével megriasztja derű után epedő szívünket és fenséges örökkévalóságával elkábitani látszik lelkesedésünket“ . . . És rögtön nyújtja is a segédelmet a maga erkölcsi törvényében . . . Beválik-e? Vizsgáljuk bővebben. Állítsuk szemközt a két törvényt.

A fejlődési világtörvény szerint „a világ alakulása körpályán halad: bomlástól indulva a legteljesebb fejlődésen át vissza a bomláshoz öröktől fogva örökké“.² Az erkölcsi törvény szerint: a történelem hajnala óta „a hullámelmélet fáklyájánál“ kell a dolgokat vizsgálni s mikor eszményeink megvalósulnak, beáll: a pusztulás, a bomlás.

„A fejlődési törvény uralkodik az emberen nem csupán, mint egyén, hanem az embernek más emberekkel közös észrel való együttműködésén, a családon, csapatou, telepen, községen, népen, államon, nemzetén és társadalmon is. Másként kifejezve: a biológia törvényei egyszersmind a sociológiának is törvényei. Az embereknek a társadalomban vagy az államban szervezett közösségekké való csoportosulása ugyanazon törvények alá tartozik, mint az állatoknak csapatokká vagy nyájakká való egye-

¹ Eötvös K.: „Deák Ferenczről“.

² Dr. Pallagi: „A fejlődési világnézet“.

sülése. A társadalom élő lény, organismus, vagy mivel egy igazgató középponti idegrendszer van benne: supra organismus, azért, mert már maga ez az organismus is társadalmat alkot. Minden organismus a részeknek egy közös célra való együttműködése. Például az emberi szervezetben az orr, láb, kéz, szem, fül és a többi együttműködik, hogy útunkat bizonyos irányban folytassuk; az állami szervezetben minden szervnek, minő a dynastia, a parlament, az igazságszolgáltatás össze kell hatnia, hogy az állami organismust rendeltetéséhez eljuttassa¹.

Az erkölcsi törvény ugyancsak uralkodik az emberen. Az ember szellemi, aesthetikai, erkölcsi és közgazdasági életén. Minden alkotásunk a jog és politika, a theologia és philosophia, a művészet és irodalom terén az idők árjának tolmácsolása, a kor érzésének és gondolkodásának visszhangja. Fensőbb törvény módosítja érzésünket, gondolkodásunkat. Ideális időkben egynek érezzük magunkat az egészszel, a tekintély képviselőivel. Mikor megkezdődik a realis napok pirkadása, az egyén ki akar szakadni az egészből s úgy érzi magát, mint a gyermek, a ki először hagyja el a szülői házat. Az idealizmus egyik jele, hogy a fejedelmet erélyes, okos uralkodónak mutatja be. Realizmusé: hogy a tekintély képviselői: a fejedelem, a papság, a nemesség, az orthodoxia mindenfelé az ostor és a gúny tárgyai lesznek. Realizmus lesz a hatalmas terjesztője a világpolgárság eszméjének. A mikrokosmos már annyira haladt a realis érzésben, gondolkodásban, hogy ki kellett vinnia a szabadságot és nem tehetünk róla, hogy idealistább fajunk (magyar, székely) nem tud megélni a szabadsággal, ha beköszöntenek az idealizmus napjai. Rajongó patriotizmusunk, mely ilyenkor áldásuk lehet a harmonikus fajoknak, nálunk annyi anyagi és erkölcsi kárt okozott és annyira megzavarta a parlamenti életet, megállította az ország kormányzását, hogy alig ha heverhetjük ki bajainkat².

„A társadalmi *fejlődés* alaptörvénye így szól: minden fejlődés az egyensúly állapota felé törekszik. Az emberek először zürzavaros rendtelenségben, vad csapatokban élnek; később a háború állami rendbe csoportosítja őket s azután apró városállamokat alkotnak. Ezek az apró államok nagyobb kötelékké

¹ Dr. Stein, berni egy. tanár: „Spencer Herbert“ (ford. Sz. L. „Uránia“.)

² Bodnár: „Eötvös és Kemény“.

állanak össze, mert ez az egyesülés nekik alkalmasabbnak látszik. És így halad a fejlődés vonala felfelé az államok szövetségéig s innen az állam-szövetségig. De ugyanoly mértékben, a mint a hatalom e központosítása által a külső létfeltételekhez való alkalmazkodás tökéletesedik, a háború, mely eddig döntő hatalmi tényező volt, elveszti jelentőségét. Ha ugyanis el van érve a háború célja, a socialis egyensúly, akkor fölöslegessé vált az elérés eszköze: a háború. S ekkor az emberi nem harcziás typusának helyébe lép az ipari typus, a háború helyébe a küzdelem, az esztelen mézszárlás helyébe a tervszerű versengés.“¹

Bodnár erkölcsi törvénye így szól: „Az alkotó részek jogainak elérésével megszűnnek a nemzetiségi különbségek. A realisabb fajoknak le kell számolniok az idealista fajokkal, melyek jellemöknél fogva nem tudnának beleilleszkedni a népek roppant és egységes aklába. Véres, öldöklő harcok várokoznak reánk, melyek a realismus napjaiban az idealista fajok leigázásával és embertelen pusztításával fogják járni. Idealis időkben az egység, a faj, a nemzet szempontjából látjuk a hazát. A nagy egység mellett apróbb egységek, csoportok, felekezetek, pártok, czéhek, kartellek, trustök, szövetségek, részvénytársaságok, szövetkezetek, klikkek keletkeznek. Az ember egészen socialis lény lesz. Ujító nem léphet fel sikerrel, nem mozoghat szabadon, ellentétbe nem helyezheti magát a többséggel, mert csak lehetetlenné teszi magát és el kell némulnia, elvonulva busongani, töprenkedni, bomlani és elpusztulni. Még ha történik is valamely módosítás, az is az egész szempontjából indul ki. Ilyenek az agrarismus és patriarchalismus törekvései, melyek a gazdát, a szegény és gazdag földmivest, a kisiparost, az egyszerű munkást védik a kizsákmányolók ellen. Mi azt hisszük, hogy a sociálisták viszik ki, különösen az ő beszédeikkel, népgyűléseikkel, pedig azok csak alkalmi okai az idők árjának, a mely védi a szegény embert az egyesek elnyomása ellen, a mit idealistikus gondolkozás visz keresztül . . . A magyar, a cseh, a lengyel, a francia, az olasz, a spanyol jellemének legjobban megfelelt a XIV. és XV. század idealismusa, továbbá a XVII. századé. De a realismus hajnalától megint tulhatalmas

¹ Dr. Stein: i. m.

lesz az angol és a német, utóbb az orosz faj . . . Erkölcsi életünkben kárhozzátjuk ugyan a gyűlölködést, a pártoskodást, az ellenségeskedést, a bosszút, az üldözést stb., pedig csak addig élhet az emberi nem, addig nem hiányozhatik az életkedve, míg gyűlölni és ellenségeskedni tud¹.

Spencer H. bár a jellem megváltozhatatlansága mellett érvel, elismeri, hogy évezredek alatt, külső erők és életfeltételek kényszerre következtében a jellem változik . . .

Bodnár ezt írja: „az életben az emberek óriás többségének jelleme egyenesnek rémlő, bár folyvást változó útvonalhoz hasonlít; szorosan véve senki sem marad következetes a múltjához, senki sem elégszik meg tetteire vagy mulasztásaira nézve a régi motívumokkal. A jellem e változása igen gyakran hallgatólag, észrevétlen, csattanás nélküli s nem ered oly cselekedeteinkből, melyek következményeiknél fogva magukkal ragadnak, vagy az eddigitől ellenkező irányok felé löknek bennünket. Nem saját tetteink kényszerítnek rá, hogy kedélyünk, gondolkodásunk, akaratunk, távozzék multunktól. Másokká csak azért leszünk, mert láttunk, mert tapasztaltunk, mert éltünk. Fogékonyságunk a napok haladásával és apró élményekkel veszt vagy nyer; izléseinkkel, vágyainkkal, tanulmányainkkal, sőt környezetünkkel lassanként idegen sajátságok mennek át lényünkbe, hogy jellemünk organikus részeivé váljanak, mint a testben a táplálék. Átalakulásunk nem a könnyelműség bélyege, nem a változékonyság tulajdona, hanem jellemünknek oly természetes processusa, mint egy fa organikus életében a növés, vastagodás, érdülés, kergesedés s utóbb a torhulás, taplósodás, rothadás“.²

De nem folytatom tovább. Mind a hasonlóság, mind az ellentét a két irány között ennyiből is látszik. S nyilvánvaló az erkölcsi világrenddel való összefüggésük is. S ennyiben már nem lehet kétség a felől sem, hogy e törvények által érdekelve vagyunk . . . Merészség-e hát, ha kimondom, hogy a tiszta theismushban gyökerező keresztény moral szempontjából a két irány egyikével sem tudunk tökéletesen egyetérteni? . . .

Az elsővel nem, — azért, mivel a fejlődéstani szükség-szerűség magából kizár minden czélt s minden egyebet a gépies,

¹ Bodnár: i. m.

² U. o.

anyagi folyamatnál. Vaskényszerű, kérlelhetetlen rendszere oly nagy eszményi kárt okoz, hogy annak következményei kiszámíthatatlanok.

Másodikkal nem — azért, mivel — bár megengedi az eszményekért való küzdelmet, de állítja, hogy az ember cselekedete: érzéki benyomásainak, hajlamainak, indulatainak, vére, izmai, idegei működésének s az általános korlelkének, — mint a fa növése a napsugárnak, földnek, hidegnek, melegnek, benső erőnek s a vihar ide-oda hajlításainak az eredménye; hogy mi mindnyájan mivoltunkban nem lehetünk mások, mint az eszmeáramlatok másolatai; tehát szó sem lehet önelhatározás, ellentállás vagy ép' szabadakaratról... Szóval e törvényt elfogadni nem tudjuk, mivel az ugyancsak egy rabszolgai állapotot teremt, — nem a fejlődési szükségességekből, hanem hullám processusokból, a melyben az „áramlat adva van és mi nem térhetünk más ösvényre, csak azokon járhatunk, melyek ki vannak tűzve“.

Megkisértjük álláspontunkat megvilágítani!...

Mi a jellem?... „Az ember akaratának minősége. Csirája meg van a gyermekben, de az élet fejleszti, élet alatt értvén az összes behatásokat, melyek az akaratra teljes kifejlődéséig hatnak“.¹ A jellem — ugymond Schopenhauer — a természet műve, változtatni nem lehet. „Innen van, hogy bármily tisztán látja, sőt megutálja hibáit és gyarlóságait az ember, sőt bármily igazán eltökéli, hogy megjobbitja magát, mégsem jobbitja meg, hanem komoly szándéka és becsületes fogadása ellenére új alkalom adtán ismét az előbb járt ösvényeken kaptja magát, úgy, hogy maga is megütközik rajta. A jobbulás és nemesbülés egész köre és uradalma csupán csak a behatásban áll... többre, mint az ismeret igazítására nem is terjedhet semmi erkölcsi behatás“. Szintén így beszél Stuart Mill is: „Ha tudjuk, így szól, hogy valamely egyén lelkében minő indító okok szerepelnek s ha az illető egyén jellemét és kedély állapotát is ismerjük, bizton következtethetjük azt is, hogy mit és miként fog cselekedni, vagy ha az egyént tökéletesen ismernők s ismernők mindazokat a körülményeket, melyek elhatározására befolyanak, csak oly bizonyosra megbírnók magatartását előre mondani, mint megbírnunk akármely természeti eseményt“... De

¹ Pall. Lex.: A. B.

nem így Smiles, ki ezekben construálja nézetét: „Legfősége-
sebb alakjában a jellem azon egyéni akarat, mely a vallás,
erkölesség s értelem befolyása alatt erélyesen működik. Ösvé-
nyét átgondolva választja, azon folyvást kitartással halad előre,
hírnévnél többre becsülván a kötelességet; az öntudat helyeslő
szózatát e világ hiru dicsőítésénél. Mások egyénisége iránt tisz-
telettel viseltetvén, megőrzi saját függetlenségét is: elég bátor
erkölcsileg tisztán maradni, még akkor is, ha ezáltal netán
népszerűségét vetné kockára, az időre s tapasztalatra bizván
eljárása méltánylását“. („A jellem“.)

Bodnár erkölcsi bölselete szerint: „a jellem az emberi
erkölcsi világa, az egész erkölcsi ember“. Mit tesznek tehát a
szavak, hogy — a miben különben ez idézettek többen meg-
egyeznek — módosul a jellem? . . . a jelen esetben, az idők
árja szerint módosul *az erkölcsi ember*. Azt, hogy mi függünk
az idők szellemétől jellemileg! . . .

Mennyiben? . . . az a kérdés! . . . Mert más az, ha az
embernek függése egy hatalmi tantól olyan, hogy elvesz sza-
badsága is. Más ismét, hogy függésünk mellett is megmarad.
Tisztázzuk a határkérdéseket. Mivel a koreszmék ilyen oda-
állításai — nézetem szerint — kerékkötője a jellemfejlődésnek.
Jellem szabadakarat nélkül — nincs. Vagy ha van, az nem
valódi jellem . . . Ennek igazságát kisugározzák a történelem
legnagyobb alakjainak példái . . . De beszéljünk a függésről! . . .

Vallási szempontból Istentől való függése az embernek
Lang szerint a következő: „Hogy a föld a nap körül forog, az
a vonzás törvénye szerint történik; ez a törvény, mint minden
más, az isteni gondolat kinyomata; de azon törvény egyszer-
smind a föld lényege, a földnek természetéhez tartozik, hogy a
nap körül forogjon, a saját lényegéből származó önereje az,
mely által munkálkodik. Ha az ember az igazság és jó által
határozottatja el magát, jogosan mondjuk, hogy isten határozta
el. Minthogy isten a világnak benne levő oka s életének imma-
nens ezélja, akkor, midőn a világi dolgokat isten határozza,
csak saját lényök határozza, tehát azok önmunkások és szabadok:
lényök isteni állományi alapján kifejlődnek életök isteni ezéljára“.¹

Channing szerint mi függünk az Istentől egyebek között

¹ Lang H.: „Dogmatika“.

erkölesi és vallásos tehetségeinkért. Ezek Isten adományai. Hogy most más vagyok, mint korábban „az az én lelkemnek attól az alkotásától függ, melyet eredetileg az Isten adott s a melyet Isten folytonosan fentart. Tehát Istennek köszönhetem előhaladásomat és gyarapodásomat . . . A mi természetünk összes magasztos tehetségeivel teljesen tehetetlen arra, hogy a kegyességben és erényben fejlődjék, ha nem lennénk oly társadalomban és oly erkölesi közösségben, melyben ezek a magas tehetségek a tevékenységre ezélt és ösztönt találnak. Ki tett e szellemi mindenség élő tagjaivá? Isten! Mi függünk hát tőle. Ez a függés azonban nem ellenkezik emberi tehetségeinkkel s jellemünk átalakítását teljesen saját elhatározásunkra és akaratunkra bizza. Az embernek fejlődéseért van szüksége az isteni erőre. Ezt az isteni erőt, csak az nyerheti meg, a ki keresi. De habár keresés útján kapja a fejlődésre való erőt, ez valódilag sajátja lesz és mind az az erény, a melyet az ember felmutat, éppen annyira tőle függ, mintha csak a maga akaratából minden segítség nélkül szerezte volna. Az erő nem abban áll, hogy magunkra egyéni munkásságunk által képesek legyünk mások befolyásának mellőzésével célokat érni el. Az ember nem azért erős, hogy segedelem nélkül erőt fejt ki, hanem ereje abban a mértékben gyarapszik, a mint más lények tette-erejét össze tudja szedni és hasznára fordítani“.¹

Mondhatnók ezek után, hogy mindennemű erkölesi törvénytől való függésünkről voltaképen csak ilyen és ehhez hasonló értelemben vagyunk. De előbb vizsgálunk kell még az ember helyét és függését más adott körülmények között is . . . Mi függünk a tudománytól, törvényektől, egyháztól, államtól stb. . . . Kérdem, gyakorol-e helyesen értelmezve rajtunk valamelyik szellemi zsarnokságot? . . . korántsem! A tudomány keresi az ismeretlen rejtélyeit, nyomozza a jelenségek és változások okait, hogy megszabadítson az eltévelyedéstől, hogy kezeinkbe adja a fonált a szellemi lét labirintjában, hogy előítéletektől hibás nézetektől mentesítsen . . . A törvények biztosítják minden sorsnak és helyzetnek helyét, jogait; letéteményesei a polgári igazságnak; keresői az emberi cselekedetek talpköveinek . . . Az egyház az élet legidealisabb hatalmával, a szeretetnek jelszavával

¹ Channing: „Tökéletes élet“. (VI. köt.)

zászlaján gyűjti egybe az üdvözítendőket ; kutatja a végtelenségig az élet igazát ; s tartja kezében a vigasztalás balzsamát. Az állam nem csupán őrzi a békét a zavaroktól, hanem megvalósítja a faj, a nép, az egységes nemzet eszményeit . . . Mi függünk ezektől a szellem, a szép, jó, igaz iránti kötelelességből kifolyólag, nemesak, hanem az azok iránti jogunknál fogva. De a míg a bölesem Platótól-Kantig, Kanttól-Brassaiig felvilágosítólag, ébresztőleg akar az emberi szellemre befolyjni ; míg a törvények Justitia mérlegével kezökben választják el a jó és a rossz, az ártatlan és gonosz erkölcsi karakterét, az evangelium szórólapátjával a búzát és a konkolyt ; míg az egyház nem az anathémák ezreinek védelmi eszközével őrzi üdvözítő igazságait, s a Torquemada módja szerint kívánja a lélek üdvösségét nyújtani, hanem feleletet ad magamagáért abban, hogy a fiak, leányok valódi erkölcsi java az egyetlen, legfőbb célja ; míg az állam első feladatául nem az egyesek erejét lekötni, első eszközül nem a lánczot, az erőszakot használni ismeri ; hanem a lehető legtágabb tért engedni és biztosítani az erkölcsi tehetségek és erők kifejtésére, tartja szent köteletségének : addig az egyén, az erkölcsi ember alá van rendelve az eszménynek, de nincs a hatalomnak ; függésében az ember az igazságot, a szabad erők rendjét, az Istent, az erkölcsi nagy célt látja, s az irántok való hódolatban a saját természetének előhaladását és tökéletesedését ismeri fel. Kétségen kívül ennyiben már mások nem is lehetünk, mint korunk gyermekei ; nem élhetjük sem a jövő százév emberének életét, sem egy vad indiánét ; a nagy idők nagy alkotásai, a szabadságért vívott csaták, viszontagságok, a százévek nagy hangulatai — mindmegannyi iskolák a jellemre nézve ; de mert egyéniségem kifejlődésére szükséges hatás emeltyüit koromban találok meg — ez nem szellemi zsarnokság, legfönnebb befolyás lehet a maga természetes korlátjai között.

De ethikai szempontból a függést még jobban kell tisztázni. Mert az akarat-szabadság egyenesen az erkölcsi élet feltétele . . . Nem vitatkozom azokkal, kik az ú. n. bűnbeesés következtében az emberi nemet a jóra alkalmatlannak tartják, hiszen e tanon, hogy átka alatt volnánk az ős-ember tévedésének, régen keresztülgázolt az idők szelleme. E helyett ott veszem föl a tárgy fonalát, hol az erkölestan „az indeterminismus állás-

pontján az embertől minden erkölcsi értéket megtagad, mert ha az emberi akarat olyan értelemben szabad, mint az indeterminizmus hirdeti, akkor a cselekvés pillanatában, mindenki tekintet nélkül addigi egész életére, egyformán képes akár a legundokabb, akár a legnemesebb tetre . . . És a *causalitas* törvényét az emberi tettekre is kiterjeszti.¹ E szerint a cselekvés küszöbén, kivált mikor rendkívüli jelentőséggel bíró elhatározások és végrehajtható tettek állanak a cselekvő alany előtt, a gondolatoknak egész serege jelenik meg küzdve egymással, hogy az elhatározásban egyik gondolat és érzés a másik fölött előnyt biztosítson. A tett függ az emberben levő belső okoknak végtelen sorától. Ez kétségtelenül úgy van. Az ember minden tetre úgy igyekszik magát elhatározni, hogy magával következetes legyen. De ez nem azt teszi, hogy az ember rabja volna a körülményeknek. Lehet a körülmények rabja, lehet ura is.

Lehet! — s éppen ezt kell különösen hangsúlyoznunk. Ebben áll az erkölcsi jó feltétele. „Az erkölcsi jó — Armstrong szavaiként² — a helyes választásban áll. A helyes választás teszi azt, mit jellemnek nevezünk. De ha van választás, kell lenni két iránynak is, mi között választani lehessen. Ha engem Isten úgy alkotott volna, hogy én nem *tudnék* hazugságot mondani, nem *választhatnám* azt, hogy az igazságot mondjam. Gépiesen mondanám az igazságot. De ez nem alkotna jellemet. Istennek célja jellemet alkotni. S éppen azért meg kell engedni a jót, mint a rosszat, még a mindenhatóságnak is nyitva kell hagyni az ajtót a bűnre . . . Miért nem ruházott föl kész jellemmel? Azért, mert az egyén helyes választás és hogyha nincs választás, erény sincs. Mert a jellem helyes választásokból épül föl és a mi készen alkottatott, *nem jellem*“.

Szentábrahámival szólva: „az akaratnak ugyan kötelessége lenne az értelem világosságát követni s így a rossztól elfordulni, de azért mégis megtörténik (s ez a szabadságra mutat), hogy a lélek látja a jobbakat s tanácsolja is s mégis a rosszabbakat követi . . . A tudásnak sem sajátja a cselekedetekre kényszerít gyakorolni“.³ Vagy hogy Martineaura hivatkozzam: „ugyanazon

¹ Dr. Bartók Gy.: „Tájékoztató az újabb theologia körében“.

² Armstrong: „Isten és lélek“.

³ „Ker. hittud. összege“. (I. r. III. f. 13. és 16. §.)

elv, mely a külvilág okozatiságának egységét vallja, ezt a belvilág okozatiságával antithesisbe állítja¹.

Bodnár erkölcsi bölcselete a jellemnek korántsem biztosítja ezt a helyet, a korszellem gépies törvényeinek rendelvén teljesen alája. Az idealismus és realismus szabályos változatu hullámelméletével vizsgálva a jellemet, pontosan kimutatja, hogy mikor van bizonyos lelki sajátságok, erények és bűnök dele vagy alkonya. A koreszmék — nem a fictiók országából valók, hanem a valóságban élők — megérintik az egyén, a csoport, a faj, a nemzet szívét, megváltoztatják lélektanát, megváltoztatják egész érzelmi világát, megváltoztatják felfogását Isten, haza, király, nő, szabadakarat, lélek halhatatlanságával szemben és közelebb vagy távolabb tartják hozzánk ideáljainkat; elmarasztalják tőlünk vagy vitetik tovább velünk eszményeinket. Most egyesül minden vágy, minden érzés és gondolat a rend, a tekintély nagy szempontjainak fentartására; majd alantosabb színvonalára szállunk a látkörnek, hogy megteremtsük az egyén, az önkormányzat iskoláját, hogy legyen meg az élet nagy feladata: szabadság mindenben, legyen bár vér vagy verejtek az ára . . . Fel és alá! Egy folytonos circulus vitiosusban mozog előre a mi kis világunk . . .

Hát ez a törvény vagy áll, vagy esik! Ha áll, akkor a korszellem nagy hatalma alatt alapjában véve elenyészik az individuum, nincs jellem sem. Mert a jellem, az erkölcsi kitünőség a helyes választásban áll . . . Ha esik, akkor nem életet hazudó automaták vagyunk, hanem lehetünk jellemek, van jellemeredetiség, van akaratszabadság! A minthogy van is! Ha nem volna, — az a gyermek, kit szülője akaratnélkülivé tett zsarnoki ereje által, kivel koldultat a lelkiismeretlenség; és az a hypnotikus varázs alatt alvó, ki a Svengalik cselekvési sugallata folytán énekel, tánczol vagy éppen lop -- egyforma megítélés alá kerülne azzal a gonosztevővel, ki egy romlott, vérében fertőzött társadalom káros befolyása alatt apát gyilkol s kinek a társadalom — bár ő maga lenne felelős az egyén vétkeért - törvénykönyvére ütve, nem kisszebbitheti vétkét annyira, hogy őt ezért a másvilágra ne küldje. Ha nem volna akaratszabadság, miben állana a különbség az emberi szív s a Hamlet fuvalója között, melyen lehet

¹ „A Study of Religion“ ism. a Prof. Szeml. 1891. évf.

jól és lehet rosszul játszani, csak legyen a ki? Ha nem volna akaratszabadság, elesnék az üdvözülés ténye is. A romlásnak indult nép magával következetesen nem volna alkalmas semmi hősiesség munkára, menekülni sem tudna a pusztulás szétmorzsoló malomkövei közül. Mert magában hordja bukása végzetét . . .

Bizony kezünkben van a sors kerekeinek irányítása . . . S ám essenek kétségbe némelyek a mai „idealista“ fajok történelmi sorsa fölött, én hiszem, hogy mindaddig, míg a szabadságnak s más magasabb eszünknek erejük van, hogy behatoljanak a néplélekbe s a népléleknek ezek iránt van fogékonysága, van vágya, áldozatkészsége: addig tartozzanak bárminő fajhoz, osztályhoz, a nemzetek élnek, élniök kell, mert multhatatlanul szükségesek az emberiségnek, mint a különböző bolygók és napok a kozmosznak . . . Jól tudom, vannak vágyaink, ösztöneink, indulataink, szenvedélyeink, melyek uralomra jutásért rajonganak, de ha megengedjük, mit egy jeles bölcész hirdet,¹ hogy éppen ezeknek a beteljesülése az akarat, — a szabadság fogalma ismét tisztázva áll. Azt mondja ő: „A vágy kiáltás az öntét mélyeiből; a teremtés nyomorúságának jajszava, epedése a szabadulás után; sorvadás, mely ha kielégedésre, segélyre nem talál, az öntétet elsorvasztja térbeli kifejtlettségében. Az akarat a nyomorított teremtés önmegszabadulása, melylyel szorultságából kibontakozik. Az akarat az én önállításának elhatározása; a többi mind eszköz, melylyel az én ez elhatározását megvalósítja. Eszköz neki tehát az explosiv indulat, mely az ellenfelet visszariasztja; eszköz a mozdulat stb. Az akarat azonban csakis a szabad énrészlet önelhatározása . . . Az akarat a maga helyén mindent akarhat, mert minden lehet eszköz, azaz pótlék valami hiány számára . . .” Más szóval, ilyen szempontból is az akarat — *szabadakarattá* ideálizálódhatik . . .

Vannak továbbá, jól tudom, körülményeink, otthon, vagyon és a többi, melyek hatalmas eszközei a jellemfejlődésnek, de az ember nem annyira *teremténye*, — Smiles szavaként — mint inkább *teremtője* a körülményeknek. Van a koroknak, a világnak, a világfelfogásnak hatása az egyén jellemére, de van az egyénnek is a korra, a közélet karakterére. Ablakot kell nyitni keblünkön — valóban — a korszellemnek, de ez csak felfrissíti az

¹ Böhm K.: „Az ember és világa“. (II.)

egyéni szabadság atmoszféráját. Szükséges, hogy a kor lelkének intelmeit, tanulságait átvigyük az egyéni élet mezejére, de nincs szükség arra, hogy e miatt a magunk egyéni jogai és szabadságunk gyökereikben szenvedjenek kárt. Hódoljanak is írók, művészek jellemfestésükben a kor változó izlésének, a világ zürzavaros folyásában ők műveikkel követhetik ezt vagy amazt a főelvet, mely látszólag minden eseményt kormányoz: ám az egyén szabadnak született, a Madách szavaival élve: „szabad érvényre hozni mind, mi benne van. Csak egy parancs kötvén le: szeretet‘ . . . Jellemfejlődésünknek idealis és realis koreszmék rugói lehetnek, de *céljai* nem. Minden bálvány között *ezek* volnának különben a legkegyetlenebbek. Mert ezek azt kívánják, hogy maguknak bárminő jellemük is van — tédet, főt hajtsunk nekik, ellenkezőleg bomlottak vagyunk s mivel életünk nem simúl az idők árjához, kevés ideig élünk, vérez-nünk kell a multért a jelenben s a jelenért a jövőben . . . S bárminő módok és tehetségek állnak különben rendelkezésünkre, homlokunkon lehet a lángész bélyege, szívünkben a történelmi hivatás érzete, csak, egyedül csak olyanok, azok legyünk, --- ezt kívánja körünk - - a minők és a kik az ő kezére dolgozva lehetünk. Tenyészszük a dudvát, mit egy gyomos kert tenyészt; úszszunk az árral, bárhová vezet; némuljunk meg, mert szavunknak úgy sincs visszhangja; tegyük össze kezeinket, mert a seb gyógyíthatatlan, vagy érintésünkre, úgy lehet, véresebbre törik . . .

Erkölesileg melyik helyesebb? Az-e, hogy elvek alatt állva tehetségeinknek nincs és nem lehet, de ne is legyen szabad folyása? Vagy az, hogy bár korunk gyermekeiként élve, de egyedül erőnyeinkre elzárkozva --- a szabadságot ismerjük irányunknak? Kétségkívül az utóbbi! Én az akaratszabadságot tehát egyelőre célnak tűzném ki! Minden idő minden gyermekeinek. Mert, hogy ma az akaratszabadság fogalma kétséges, hogy oly sok egyént látunk, kik egy erős szenvedély, a hajlam, a vér, a szokás, az ösztön parancsa szerint élnek, cselekesznek és hálnak meg, annak oka az, hogy nincs egyetemlegesen elismerve az akaratszabadság, a szabad önellátározás otthonban, egyházban, társadalomban . . . Meg vagyok győződve, hogy azért esik el az igaz ügy, mert előbb az emberiség is elesik a kísértések óráján: „keze érintésére a szabadság be lön szennyezve; lehelletere meg lön fertőztetve“. Azért járta le magát sok intéz-

mény, mert minden intézmény — jellemek nélkül — oszlopok nélkül áll; mert a népek jellemének buvárai szerint az erkölcsök züllése nem egyéb, mint a jellemromlásnak erős motivuma; az erkölcsi érzék pedig a mai civilizatio buja javaiban fulladoz. Azért áll krízis alatt a világon a parlament is, mert erkölcsi tőke nélkül holt eszköz az a nemzet kezében, üres szó — politikai jellemek nélkül. Azért pusztúl a nép, mert a sziveket elfogja az erőtelenség; nem tudják a legtöbb helyt kiegyeztetni a szabadságot a függés-érzettel, az egység tekintélyét az egyéni demokráciával s mert a nép fiai közül aránylag csekély százalékról mondható el: jelleme szilárd, mint a bércz! Ezért ismétlem, az egyén számára el kell ismerni az akaratszabadságot és gyakorlatát elő kell segíteni.

Hogy ez miként volna kivihető, annak eszközeire (nevelés, államhatalom, közvélemény, philosophia és vallás) a tudós Brassai már rámutatott a „Vallás és philosophia“ czimű művében. Én erre itt csak utalni kívánok. Hanem, hogy ezt a szabadságot, ezt az önteremtő erőt mennyire kívánja, sőt követeli a vallás, az erkölcsi javulás és a lelkiismeret, azt már érzem és tudom.

A vallásnak alapgondolata: „lélekben és igazságban szükség, hogy imádjuk az Istent . . .“ Mélyebben járó gondolat, mint első tekintetre vélnők. Nem tesz egyebet, mint azt, hogy Istent, mint lelket, mint igazságot kell, hogy ismerjük és imádjuk. A tűzimádó a napban, mint tűzben; a bálványimádó az élettelen anyagtömegben; a vak-hit a kereszt-jegyében imádja Istenét. A bölcs esze egy vizesebben; az ősemler a villámban, a keresztény-hívő a lélek s az igazság erejében látja az Istent. De mindenki csak egy bizonyos hatásra látja és ismeri fel . . . Mi főképp azt a lelket nem ismerhetjük meg a mindenség peripheriáin másként, mint úgy, hogy annak segítségét saját akaratunkon érezzük. S „a ki — Martineau szerint — saját akaratát az Isten által absorbeáltatja, az elzárja az utat Isten megismeréséhez . . .“ Még a vallás alapfeltétele is tehát, az Istenismeret is azt kívánja, hogy akaratunknak szabadnak kell lennie, mert az élet áldásos erejének, a lelkünkben rejlő szabadság életösztönének a mennyiben szüksége van a segítőre és biztatóra, az a feltétel, mi által azt a segítséget és biztatást megszerezheti — az a vallás alaptételével esik egybe . . . Az isteni akarat legteljesebb megismerése — akaratom szabadságával. Ellenke-

zöleg imádságom sem egyéb, mint „az Isten öndicséretére írott költemény“.

A javulás az emberiség nagy gondolkozóinak és nemesen érező tagjainak égő vágya, forró kívánsága. De hogy eshetik az, ha szándékom, akaratom csak a körülmények rabja? Nincs, nem lehet ember, ki például az általános süllyedés közepett jó lehessen. Nincs igaza még az Isten ítéletének sem a Sodomák és Gomorhák történelmi bűnei felett, ha az emberek jók az idők miatt nem bírnak lenni, ha el van zárva előlük mindörökre a javulás útja s akaratom csak az indokok eredménye. Hiszen igaz, hogy a haladás sohasem a nagy tömegből indul ki, hanem mindig egyes, kiváló egyénekből, kik egy-egy új eszmét adnak a süllyedő világnak. Elismert tény, hogy ez a megváltás titka: a megváltók szívökben egy világot hordanak s milliókat buzdítanak hasonló hősiességre, fölkeltvén a szunnyadó isteni szikrát, vonzatván jellemfenségüknek delejes erejétől, fényszóró világságától . . . De hát lehetséges-e ez? ha akaratom van a jóra, de nem követhetem; ha a süllyedést látom, de az örvényből menekülni nem tudok? Miben van az erő, mely minden tetszhalottsággal szemben feltámadást biztosít s mely, ha nincs, még ha *tetszélet* volna is, halál áll be? ha nem akaratom az? Az erény fogalma már magában foglalja, hogy az szabad választás és akarat eredménye legyen. És im egy elv azt akarja bizonyítani, hogy az erény, jellem és mivoltunk adva van s minden tehetségünknek meg kell hajolnia a kor túlhatalmu tekintélye előtt.

Lelkiismeretünk lázad föl ez ellen! S ha négyszáz hamis próféta hazudná is a tanácsot, mint Akháb királynak, de ha ez egy, a lelkiismeret, mint az igaz próféta — igazat mond; s ha valamint Jóbnak minden szolgája elveszvéen — elég vala csak egy is, hogy az ő romlásában élő-szemrehányás legyen; úgy ha mindenek chorusban zengenék is, de ha a lelkiismeretnek nem pecsételhetnök le ajakát - az ő dicső hatalmu szavára tágitani kell az embert nyugozó hatalmak (akár szellemi, akár papi, akár vallási, akár erkölesi, akár politikai) kötelékein . . .

Azt mondja ez a biblia szines nyelvén: „mindeneket megpróbálgatok s a mi jó, azt megtartsátok“. E „mindenek“ részint az értelemre, részint a szabadakaratra tartoznak. S így az egyik esetben az *igaz* és *nem igaz*, a másik esetben a *jó* és a *rossz*

kérdése kerülnek döntésre . . . Előbb a színlelt arany választatik ki a próba által a valódi közül; utóbb . . . a cselekedetek következménye, mely vagy jó, vagy gonosz -- kerül vizsgálat alá, melyet meg nem tenni a legnagyobb esztelenség . . .

Mi a próbakő? Az egyik a józanértelem, a másik az isteni akarat. Csalhatatlanok . . . Amaz, ha mentesíti magát a vakmerőségtől, kevélységtől, előítéletektől, egoismustól, hiábavalóságtól és az indulatok fellegeitől . . . Emez, ha az erény és szabadság szempontjai szerint a krisztusi vallási öntudat igéiből magyaráztatik . . .

Eredmény? *Megtartása a jónak.* A legfőbb jónak. Főlemelkedése az akaratnak létele magaslatára, az öntudatos akarásra, a szabad önelhatározásra — a józan okosság és isteni akarat alapján . . . Tekintély az egyénre nézve előttünk csak e kettő lehet . . . De legyen bár száz, a mint Channing szerint „minden tekintélynek legfőbb czélja az, hogy szabadságot adjon“, úgy minden tekintet, — függjön bár szüntelen a korszak áramlatán — de igaznak azt kell tekintse, hogy a jellemeszmény egyedüli biztos útja: az erkölcsi függetlenség s első feltétele: az akaratszabadság!

BÖLÖNY VILMOS.

Chrysostomos beszéde Flabianos püspök visszátérésekor.¹

Ázokkal a szavakkal kezdem ma is, melyekkel a vész napjaiban hozzátok szólva, minden beszédemet kezdettem és kiáltom veletek együtt: Legyen áldott az Isten! ki megengedte, hogy e szent ünnepet örvendezéssel, nagy örömmel ünnepeljünk, ki visszaadta a főt a testnek, a pásztort nyájának, a mestert tanítványainak, a hadvezért a harezosoknak, a főpapot a papoknak. Legyen áldott az Isten! ki többet adott, mint a hogy kívánunk avagy gondolnunk lehetett volna. Mert nekünk elégnek tetszett, ha megszabadulunk — a miért minden nap imádkoztunk — a veszélytől, mely oly hosszú ideig fenyegetett; de a jóságos Isten, ki adományai nagyszerűségével kéréseinket mindig felülhaladja, atyánkat is hamarabb visszaadta, mint a hogy reméltük. Ki hitte volna, hogy oly kevés nap alatt odamenjen, beszéljen a császárral, a veszélyt elhárítsa és oly gyorsan visszatérjen, hogy a szent husvétot megjeljenhessék és velünk

¹ 387-ben februárban Syria fővárosa, Antiochia lakosai fellázadtak a nagy adó miatt és Theodosios császár, neje, leánya és két fia, Arkadios és Honorios szobrait szétrombolták. E kitérés után félelem szállta meg a várost és hogy a császárt kiengeszteljék, Flabianos püspököt követségbe küldötték hozzá. Theodosios annál inkább fel lehetett indulva, mert trónra lépte óta számos jelét adta a város iránt jóakarátának. Flabianos szembe találta a császár embereit, kiknek az volt a rendeletük, hogy a lázadó várost példásan megbüntessék, fővárosról mezővárosra szállítsák alá, középületeit, iskoláit eltörüljék és a lázadás szerzőit külön büntetéssel sujtsák. Sikertelenül próbálták rábeszélni, hogy várjanak a rendelet végrehajtásával, míg őt a császár kihallgatáson fogadja. Flabianos Konstantinápolyban elég szerencsésen járt el, a császár haragját kiengesztelte. Visszatérve, gyors követet küldött maga előtt, hogy megvigye a jóhírt és jelezze az ő visszajövetelét. Éppen a husvétot ünnepelték; Chrysostomos, ki ekkor antiochiai pap volt s ki a püspök elutazása után a népet szónoklataival folyton bátorította, ekkor szószékre lép és tartja ez ékesszóló beszédet. Nemcsak Flabianos visszatérését, hanem a kereszténység győzelmét is ünnepli e beszéd.

ünnepelhesse azt. És im, a mire nem gondolhattunk, való; látjuk ismét a mi atyánkat és örömünk annál nagyobb lehet, mert reményünk felett látjuk őt viszont. Adjunk hálát mindezért a jóságos Istennek és csodáljuk hatalmát, kegyelmességét, bölcsességét és védelmét, a melyet e városra kiterjesztett. Az ördög megkísértette, hogy városunkat egészen lerombolja, mikor oly nagy merészségre ösztönözte; de Isten e szerencsétlenséget arra használta, hogy dicsőbbé tegye mind a várost, mind atyánkat, mind a császárt és fényüket méginkább növelje.

A várost dicsőség érte az által, hogy a nagy és hirtelen veszélyben, mellőzve azokat, kik a hatalmat gyakorolják, kiket gazdagság környez, kiknek a császárnál oly nagy befolyásuk van, menedéket az egyháznál, Isten papjánál kerestek s hogy oly nagy hittel függesztette reményét az égre. Mikor atyánk útjára elindult és sokan, hogy a bebörtönzötteket megijeszszék, azt mondták, hogy a császár haragja nemhogy engedne, de még növekszik és hogy el van határozva, hogy a várost földig leromboltatja s mindezekhez még egyebeket is toldottak, a foglyokat nem félemlítették meg e hírek. Mikor mi azt mondtuk, hogy mindezek hazugságok, ördögi fogások, hogy megrendítsék nemes bizalmatokat, ők így szóltak: „Nincs szükségünk arra, hogy szavakkal vigasztaljanak; mi tudjuk, hogy minő menedéket választottunk, mily reményt öleltünk át; mi szabadulásunkat szent horgonyhoz kötöttük; nem emberben bizunk, hanem a mindenható Istenben. Ezért hiszszük, hogy ez az ügy teljesen jól fog végződni, mert nem lehetséges, nem, hogy ily remény valaha megcségyenüljön.“ Nem dicsőbbek-e e szavak a városra, mint ezer korona és ezer dicséret? Az Isten jóakarátának mily drága kincseit fogják azok kiérdemelni más dolgokban is. Mert nem, nem tulajdona, csakis erős lelkeknek, hogy a megpróbáltatás idején bölcsék legyenek, hogy tekintetüket az égre függeszszék, hogy minden emberi segílyt megvetve, egyedül Isten segílyében bizzanak. A várost tehát így dicsőség érte és nagy dicsőség a papot is. Ő életét ajánlotta fel érettünk és bár annyi körülmény akadályozta, az idő, a kor, ez ünnep s mindenek felett az az állapot, a melyben nőtestvére volt, hogy csaknem az utolsót lehelte; de ő felülemelkedett minden akadályon és nem mondta: „Ah, az egyetlen testvér, a ki nekem maradt, ki viselte velem a Krisztus igáját, ki oly hosszasan lakott velem,

végző pillanatait éli . . . és én elhagyom, tőle távozom s nem leszek itt, mikor kimulik, nem fogom hallani utolsó szavait?! Minden nap könyörgött, hogy az ő testvére fogja be szemét, zárja le ajkát, testvére hantoltassa be sirját, annak legyen mindenről gondja. És most, mint senkinélküli, elhagyatott, testvérétől semmit sem nyer meg abból, mit megnyerni annyira óhajtott s meghal a nélkül, hogy látná, a ki neki legkedvesebb volt! Nem fájdalmasabb lesz-e ez reá nézve, mint maga a halál? Ha távol leszek, nem kell-e hozzá sietnem, nem kell-e mindent megtennem, mindent átszenvednem, hogy iránta e tisztet teljesíthessek? És a ki oly közel vagyok most hozzá, elmenjek-e, itt hagyjam-e őt?! Vajjon birja-e, kibirja-e visszatértemig?!”

Nem, ő semmi ilyent nem beszélt és nem gondolt, hanem az Isten félelmét a vér kötelékénél előbb becsülve, úgy gondolta, hogyha a zivatatok megmutatják a kormányost, a veszélyek a vezért, a megpróbáltatás napjai megmutatják a papot. „Mindenek, mondotta, zsidók és pogányok, ránk tekintenek; ne szégyenítsük meg reményüket; ne nézzük közönyösen a nagy hajótörést, hanem Istenre bizva mindent, életünket is ajánljuk fel. És nézzétek a pap nagylelkűségét és Isten jóságát: mindannak birtokában volt, a mit feláldozott és hogy megnyerje buzgóságának jutalmát, azután nagyobb örömet talált, mint a mit remélt. Hogy megmentse a várost, arra szánta magát, hogy az ünnepet idegen földön, övétől távol tölti; de Isten őt visszahozta a hűvét előtt, hogy velünk ünnepeljen, hogy elvegye jutalmát és annál édesebb örömet érezzen. Nem félt az év ez időszakától és valóban egész útja alatt nyári idő uralkodott. Nem vette számba korát és a hosszú utat, mint egy ifjú ember, oly könnyen tette meg. Nem gondolt testvére halálára, e gondolat nem gyöngítette; és visszatérve, életben köszönthette őt; mindent megtalált, a mit odaáldozott. Így a papnak dicsősége lett mind az Isten szemei, mind az emberek előtt; és a mi a császárt illeti, nagyobb dicsőséggel ékesítette őt e tény, mint a legfénylőbb császári jelvény. Mindenek előtt nyilvánvaló lett, hogy ő a papnak megadta azt, a mit senki másnak meg nem adott; és hogy a legnagyobb készséget mutatta abban, hogy nekünk kegyelmet adjon és haragját szüntesse. De hogy az uralkodó nagylelkűségét, a pap bölcsességét és ezeknek felette az Isten jóságát jobban megismerjétek, engedjétek meg, hogy valamit mondjak

el az ott folyt beszélgetésből. Én csak azt mondom el, mit azok egyikétől hallottam, a kik bent voltak a palotában, mert atyánk maga semmit nem beszélt el, sem kicsi, sem nagy dolgot, mert Pál nagylelkűségét követve, jótetteit mindig elrejtí. Azoknak, kik kérdezték, hogy mit mondott a császárnak, hogyan beszélt reá, haragját hogyan csillapította le, így felelt: „Nem, mi sem-mivel se járultunk ahoz; Isten meglágyította szívéét és a császár maga csillapította le haragját; maga engesztelődött meg, még mielőtt csak egy szót is szóltunk volna s a törtétekről beszélve, annyira indulatosság nélkül mondotta el a mik törtéteek, mintha más s nem is ő lett volna, a ki haragra gerjedt.“ De a mit atyánk szerénységéből elhallgatott, az Isten világosságra hozta azt. Hogyan törtéteek e dolgok? egy kissé előbből kezdve fel-tárom előtteek.

A mint atyánk a várost elhagyta és oly nagy és általa-nos csüggetegségben hagyott hátra, ő még inkább szenvedett, mint mi, a kik a legnagyobb veszélyben voltunk. Utközben találkozott a megbizottakkal, kiket a császár a dolgok megviz-gálására küldött és a mikor tőlük küldetésükről értesült, elő-számlálva mind azt a rosszszat, mi a városon esett, a zavargá-sokat, lázadást, menekülést, ijedelmet, aggodalmat, veszélyt, megeredtek könnyei és megszaggatva érezte keblét; mert az atyákat mindig szomorúság fogja el, mikor a szenvedésben nem lehetnek gyermekeik oldala mellett. Így szenvedett ez oly gyön-géd atya is, sirt nemcsak azért, hogy velünk e szerenésétlen-ség esett, hanem azért is, hogy távol van tőlünk, kik a sze-renésétlenséget szenvedtük; de ez a fájdalom is a mi üdvünkre szolgált. Mert miután a császár követeit értesítette, még inkább könnyezett, még buzgóbban könyörgött Istenhez, az éjszakákat álom nélkül töltve, folyton imádkozva, hogy az Isten segítse meg a várost szenvedésében, a császárt pedig szelidítse elha-tározásában.

Mikor a nagy városba érkezett és a palotába ment, meg-állott a császártól távol, némán és sirva, fejét lehajtva, arczát eltakarva, mintha ő lenne a rendetlenség, a lázadás oka. Maga-tartása, tekintete, sóhajai által könyörületre akarta őt indítani, mielőtt hozzá beszélne. Mert a vétkekek előtt csak egy út marad, hogy kegyelmet nyerjenek, az, hogy hallgassanak és védelmükre semmit ne mondjanak. Ő azt akarta, hogy először a

császár hangulatát megváltoztassa, haragját elűzze, indulatát lecsendesítse, hogy így készítse elő védőbeszédének útját; és úgy is lett. Mint Mózes, mikor a nép vétkezett, a hegyre ment és némán maradt, míg az Isten beszélt először, azt mondva: „Hadd hogy én cselekedjem és kiirtom e népet“, úgy tett atyánk. A császár őt sirva s fejét meghajtva látván, ő közeledett először és beszédéből kiértett, hogy atyánk könnye minő érzelmet keltett benne. Nem mutatott sem méltatlankodást, sem haragot, hanem szomorúságot; nem fölindulást, hanem nyugodtságot, vagy még inkább mély fájdalmat.

Meg fogjátok látni, hogy igazat beszélek, ha halljátok, hogy mit mondott. Nem azt mondotta: „Ah mit, te e gonosz, élni nem méltó emberek követeként jössz hozzám, e zendülők, e lázadók követeként, kik akárminő büntetést megérdemelnek!?“ Nem, nem így beszélt, beszéde jóindulattal és fenséggel teljes volt; elészámlálta jótéteményeit, melyekkel uralkodása ideje alatt elhalmozta a várost és mindeniknél utánna tette: „Ezt érdemelem-e én azért? Mily igaztalanul akartak rajtam boszút állni. Minő kicsiny vagy nagy dolgot vehetnek szememre, hogy ennyire megsértettek s nemesak engem, hanem azokat is, kik már halottak, eltávoztak a földről. Nem elégedtek meg, hogy haragjukat kiöntsék az élők ellen; azt hitték, hogy nem mutatnak elég bátorságot, ha nem gyalázzák meg azokat is, kik a sirban nyugosznak. Mi igazságtalanok voltunk irántuk, a mint ők hitték; de akkor is meg kellett volna kimélni a halottakat, kik irántuk nem követtek el semmi igazságtalanságot, kiknek nem lehet szemére vetni, mit nékem vetnek szememre. Nem elébb helyeztem-e e várost minden más városnál? Nem kedvesebb volt-e nekem, mint akár szülővárosom? Nem adtam-e szüntelenül tudtotokra azt az óhajomat, hogy városotokat látni vágyom, nem fogadtam-e azt mindenek színe előtt, hogy meglátogatom?“

Ekkor atyánk keserűn sóhajtvá és még inkább könnyezve, nem tartóztathatta magát vissza a beszédől, mert látta, hogy a császár védelme vétkünket csak növeli, hanem keble mélyéből szomorúan felsóhajtott és így kezdett beszélni:

„Oh császár, mi elismerjük a jóindulatot, melyet városunk iránt mutattál, nem tagadjuk azt; és sajnáljuk főleg, hogy az ördögök megirigyelték a tőled annyira kedvelt várost, hogy

hálátlanoknak látszottunk jóltevőnk iránt, hogy jóakaratu uralkodónkat felingereltük. Ha földig leromboltatod, ha felégetteted a várost, ha lakóseit kivégezteted, ha bármit téssz, a mit csak gondolni lehet, akkor sem lenne bosszúd vétkünknek megfelelő; megelőztünk, mi oly büntetést szenvedünk, mely rosszabb, mint ezer halál. Mert van-e keserőbb annál, mint mikor egy jóltevőt sértettünk meg, s az egész világ tudja ezt és a legnagyobb hálátlanságot hányja szemünkre? Ha barbárok özönlöttek volna el városunkat, falait lerombolták, házait felégették volna és lakóit elhurcolták volna fogságba, ez kisebb baj lenne. Miért? Azért, hogy te élvén és jóakarotodnak annyi bizonyosságát adván, remélhetnők, hogy mind e rosszszak elmúlnak és hogy elébbi fényünket visszanyerjük s még fényesebb szabadság birtokába jutunk. De most, hogy jóindulatod tőlünk elfordult, jóságod, mely biztosabb volt reánk nézve, mint erős fal, kialudt, kinél keresünk a jövőben menedéket, kire tekintünk, miután édes jó urunkat, elnéző atyánkat magunkra megharagítottuk? A történt dolgok megbocsáthatlannak látszhatnak előtted, de nekik a legkinzőbb szenvedést kell kiállaniok; nem mernek szemébe nézni egy embernek is, nem nézhetik szabad szemmel a napot se, a szégyen miatt le kell sütni mindenütt szemüket, eltakarni nézésüket. Minden szabadságtól megfosztva, szerencsétlenebbek, mint a legutolsó rabszolga; a legnagyobb gyalázatot kell tűrniök, és a mikor rossz tetteiknek nagyságára, lázadásuk szégyenletes voltára gondolnak, eláll a léleketük; mert fel van ellenük háborodva a földnek minden lakója, a kiknek vádjai sokkal keserűbbek, mint annak a szemrehányásai, a kit megsértettek.

De hogyha te akarod, oh császár, a seb meggyógyúlhat, mind e rosszszakra van gyógyszer. Gyakran magán emberek közt a legnagyobb sértések nagy egyetértésnek lesznek alapja. E pontra érkezett a mi ügyünk is. Mikor Isten az embert teremtette és a paradicsomba helyezte és nagy boldogságot adott neki, az ördög ezt nem tudta elviselni, megírigyelte az embert és azt tette, hogy az ember elveszítse a boldogságot, mely neki adatott. De Isten nemcsak hogy nem hagyta el akkor, hanem a paradicsom ellenében megnyitotta néki a mennyet, megakarván mutatni ezzel jóságát az ember iránt és az ördögöt annál inkább megbüntette. Tégy te is így. Mindent elkövettek az

ördögök, hogy megfoszszák jóakarotodtól a várost, melyet annyira kedveltél. Most tudva ezt, állj rajtunk boszút, a mint tetszik, de ne foszsz meg régi barátságodtól. Sőt azt mondom, a mi neked csodálatosnak látszhatik, tanusíts városunk iránt még nagyobb kegyet, helyezd azt a neked kedves városok között az első közzé, ha meg akarod büntetni az ördögöket, a kik e gonoszságot művelték. Ha lerontatod, ha kiirtod, a föld színéről eltöröld, csak azt teszed, a mit azok régóta óhajtanak; de ha haragoddal alább hagysz, ha megígéred, hogy a város iránt azt a jóindulatot tanusítod, mint azelőtt, halálos csapást mérsz rájuk és a legkegyetlenebb büntetéssel sújtod, megmutatván, hogy nem csupán hogy nem nyertek eselükkel semmit, hanem minden másként történt, mint a hogy ők akarták. Igazságos, hogy így eselekedj, hogy könyörülj a városon, melyet az ördögök a te barátságod miatt irigyeltek meg. Mert hogyha nem szerrettél volna annyira, nem lettek volna oly féltékenyek ránk. Lehet, hogy a mit mondtam, előtted csodálatos, de mégis igaz: hogy miattad, rokonszenved miatt szenvedtük e rosszsakat. És ama szavak, melyeket igazolásodra mondtál, nem sokkal keserűbbek-e, mint égés és rom?

Azt mondd, oly sérelmet szenvedtél, a milyent egy előbbi uralkodó sem szenvedett. De ha akarod, oh legjobb, legbölcsebb és legkegyesebb császár, e sérelem fénylőbb és szebb koronát adhat neked, mint a milyen a császári korona. Mert e korona nemcsak a te erényednek bizonyítéka, hanem az ő bőkezűségének is jele, a ki azt adta; de azt a koronát, melyet neked a kegyesség fon, csak magadmagadnak és böleseségednek fogod köszönni: a világ nem fogja e drága köveket úgy bámulni, mint a hogy fogja dicsérni a harag feletti uralmat.

Ledöntötték szobraidat? még nagyszerűbbeket fogsz állítani. Ha megbocsátasz azoknak, a kik megsértettek, ha minden bosszúállásról lemondasz, nem érez vagy arany, vagy gyémántos szobrot emelnek a köztéren, hanem emelnek oly emléket, mely minden anyagnál beesebb, hol kegyességgel és jósággal felöltöztetve jelensz meg. Lelkében emel neked mindenki emléket, és annyi szobrod lesz, a hány ember a földön. Nemcsak mi, hanem utódaink és a kik ő utánnok jönnek is, hallani fogják e történelmet; s csodálni és szeretni fognak, mintha maguk fogadták volna jótéteményedet. És hogy nem hízalgés-

ből beszélek, hanem hogy az valóban így is lesz, egy régi történetet mondok el, mely arra tanít, hogy hadsergek, fegyverek, gazdagság, alattvalók sokasága nem adnak oly fényt a császároknak, mint a lélek jósága és bölcsesége.

A boldogúlt Konstantinosról beszélnek, hogy egyszer a mikor képét megkövezték, és őt sokan arra biztatták, hogy büntesse meg a tetteseket és álljon boszút azért, hogy arcát megsebeztek, kezével homlokát végig simítva és kedvesen mosolyogva, így felelt: „Nem veszem észre, hogy megsebeztek volna, sem fejem, sem arcom nincs megsértve“.

Azt mondják, hogy e feleletre tanácsosai elpirúltak, s megzégyenyülve elálltak a rossz tanácstól. Azt a mondást még ma is tiszteletben tartják, az idő se nem gyöngítette, sem el nem törülte e bölcsesség emlékezetét.

Mely diadaljelvény lenne annál fénylőbb? Konstantinos sok várost alapított, sok barbárt legyőzött, de mindezek elfeledve, míg ama felelete hangzik mind e mai napig és azt ismerni fogják utódaink és a kik ő utánok jönnek is. És a mi esodálatra méltó, nemcsak az, hogy ismerni fogják, hanem hogy a kik újra mondják és a kik hallgatják, dicsérettel és áldással kísérik. Senki, a ki hallja, nem tarthatja vissza magát, hanem fölkiált és dicséri őt, a ki azt mondta és ezer jót kíván a távozottnak. Hogyha ily dicsőséget nyert az embereknél, mily koronát érdemel ki a jóságos Istennél?!

De szükséges-e Konstantinost és más példát idéznem, mikor reád és a te szép cselekedeteidre hivatkozhatom? Emlékszel, mikor nem rég ugyanez ünnep szakában te egy levelet bocsátottál ki, melyben megrendelted, hogy a foglyokat ereszték szabadon és vétkeikre adjanak kegyelmet, és mintha ez nem lett volna elég arra, hogy jóságodat bizonyítsa, leveledben azt mondtad: „Hogy nem hívhatom, hogy nem kelthetem ki a sirból a halottakat, hogy nem hozhatom vissza a jelen életre!“ Emlékezz most e szavakra. Im itt a pillanat visszahívni a halottakat, felkelteni a sirból és visszaadni az életnek. Mert e szerencsétlenek már halottak, sőt mielőtt ítéleted kimondanád, az egész város a pokol kapujánál áll. Emeld ki hát sirjából; teheted azt pénz nélkül, késsedelem, fáradság nélkül; csak egy szót kell hogy szólj, hogy a várost kihozod a sötétségből, a melybe vettetett. Oh tedd, hogy a város neveztesse oly néven, mely a te ke-

gyességedet hirdeti; mert nem fog több hálával viseltetni első alapítója iránt, mint te irántad, a kinek szava megmenti. A ki létre hívta, elhagyta e földet, míg te föl fogod emelni a várost, azt a nagy és hatalmas várost, mely a hosszú jó lét után egyszerre a mélységbe taszított. Ha ellenség foglalta volna el, ha a barbárok ütöttek volna rája és te megszabadítanád, ez is esodálatos volna, de nem annyira, mint az, hogyha most megkíméled. Mert sok császár és sokszor mivelte az első dolgot, de az utóbbit csak te, egyedül csak te mivelnéd és először és minden várakozáson felül. Védeni az alattvalokat, ebben semmi esodálatos, semmi rendkívüli nincs, ez mindennap előforduló dolog; de oly nagy és olyan sértést szenvedve megfékezni a haragot, ez az emberi természetet felülmúlja.

Gondolj arra, hogy most nem csupán a város sorsára kell határoznod, hanem saját dicsőségedre, s még inkább az egész kereszténységre nézve is. A zsidók, a pogányok, az egész világ, maguk a barbárok is — mert ők is tudják e dolgokat — szemüket mind rád függesztik, várják, hogy minő ítélet mondasz. Ha szelidet és jóságosat, dicsérni fognak téged és dicsőíteni az Istent és egymás közt azt fogják mondani: „Oh mily hatalmas van a kereszténységnek! viszzatartja, megfékezi azt az embert, kihez nincs hasonló méltóságra a földön, ki ura annak, hogy mindent leromboljon, mindent elpusztítson; megfékezi, arra tanítja, hogy mérsékletet, hogy bölcseséget tanúsítson, a milyent egy magán ember sem tanúsítna. A keresztények Istene valóban nagy, az embereket angyalokká változtatja és minden természeti szükségességen felülemeli.

Ne fogjon el fölösleges félelem; ne hallgass azokra, a kik azt mondják, hogy más városok kevésbé lesznek ezután engedelmesek, hogy tekintélyedet megvetik, ha Antiochiát meg nem bünteted. Hogyha néked nem volna hatalmad arra, hogy őket megbüntesd, hogyha a vétkesek diadalmaskodhatnának erőszakkal feletted, hogyha hatalmuk a tieddel egyenlő volna, akkor talán lenne értelme aggodalmadnak; de a mikor meg vannak rémülve s az ijedtségtől csaknem halottak, mikor az én személyemben lábaidhoz borúlnak, mikor mindennap várják, hogy a mélység nyilik meg előttük, mikor égre tekintve Istenhez közös imákat küldenek, könyörgésükkel hozzám esatlakoznak, hogy küldetésemben az Isten megsegítsen: avagy nem fölösle-

ges-e a félelem? Ha azt a rendeletet adnád, hogy őket kiírt-sák, nem szenvednének annyit, mennyit most folytonosan félelemben élve, egész nap remegve szenvednek: jön az est és nem tudják, hogy fogják-e a reggelt látni, felvirrad és nem bizonyosok, hogy meg fogják-e az estét érni. Hányan esnek a vadállatok martalékaúll, míg a pusztát keresik és menekülnek félre való helyekre, s nem csupán férfiak, hanem gyermekek s szabad és magasrangú nők, kik napokon és éjeken keresztül üregekbe, barlangokba rejtőzködnek! Egy új fajtájú fogság kerítette hatalmába a várost. Épületei és erősségei állanak, de azért szerencsétlenebb, mint felgyújtott városok; egy barbár se ütött be, egy ellenség sincs benne, de lakói azért nyugtalanabbúl érzik magukat, mint elzárt foglyok; még a falevél rezgésére is futva menekülnek. Minden nép tudja ezt és ha lerombolva látnák e várost, ez nem lenne rájuk nézve oly erős lezcke, mint mostani szerencsétlenségének hallása. Ne hídd azt hát, hogy más városok kevésbé lesznek engedelmesek. Hogyha a más városokat lerombolnád, ez kevésbé lenne rájuk tanulságosabb, mint a bizonytalan jövő várása, mely lezcke üdvösebb, mint akárminő kemény büntetés.

De ne tartsd hosszason a várost e nyomorult állapotban, hanem engedd, hogy végre lélegzeljen. Büntetni az alattvalókat, vétküekért bosszút állani könnyü, nem nehéz; de megkímélni azokat, a kik sértettek, megbocsátani azoknak, kik megbocsát-hatlan vétket követtek el, azt egy ember alig tudja tenni, még kettő együtt is alig, főleg a mikor a császár az, a kit sértettek. Nem nehéz egy várost félelem által féken tartani; de megnyerni mindenkinek szeretetét, rokonszenvet kelteni minden alattvalódban császárságod iránt, odavezetni, hogy imádkozzanak nemcsak közösen, hanem egyenként is dicsőségért, ez nehéz. Ha valaki sok kincset költene, ha hadsergeket hozna mozgásba, ha a mit csak lehet, mindent megtenne, nehezen tudná mégis megnyerni annyi embernek rokonszenvét; de te megnyerheted könnyen, fáradság nélkül; a kik jótéteményeidet fogadják és a kik hallják, egyformán jóindulatot fognak érezni irántad. Mily kincset nem adnál, mennyi fáradságot nem áldoznál azért, hogy egyszerre megnyerd az egész világot, tiszteletet kelts azokban, a kik élnek és azokban, a kik ezután születnek, hogy reád annyi jót kívánjanak, mint saját gyermekeiknek?! És hogy ha ilyen

a jutalmad az emberek részéről, gondolj arra, hogy mily jutalmat fogsz nyerni Istentől, nemcsak a te nemes cselekedetédért, hanem azokért is, melyeket jövőben a te példád után tesznek.

Mert hogy ha valaha ilyen dolgok ismétlődnének — a mit nem óhajtok — és a megsértett uralkodók bosszút akarnának állani a sérelemért, a te kegyességed, mérsékleted nagy leczke hathatós buzdítás lesz rájuk nézve; pirulni és szégyenkezni fognának, hogyha a mikor ilyen példa áll előttük, azon alól maradnak. Te mestere léssz a jövőendő uralkodóknak és felül fogsz állni rajtuk még akkor is, hogyha ugyanazon bölcseségnek a legmagasabb fokára emelkednek is. Mert nem ugyanaz a dolog ily jóságra az első példát adni, vagy pedig a szemünk előtt való példa nemességét követni. Azért bárminő emberséget, bárminő kegyességet tanusítanak is utódaid, neked részed lesz az ő jutalmukban is; mert a ki ültette a fát, annak kell tulajdonítani a gyümölcsöt is. A te kegyességed jutalmát senki nem oszthatja meg veled, az egyedül a te érdemed; de ha jövőben mások ugyanazt a kegyességet mivelik, egyenlően osztazol velük a dicsőségből, ugyanazt a részt nyered, mit a mester tanítványai sikeréből. És ha senki se is követné példádat, nevednek dicsérete és áldása nemzedékeken keresztül akkor is mind növekedni fog.

Gondolj arra, mily szép dolog lesz, hogy az utódok halálni fogják, hogy a mikor egy nagy város megérdemelte a büntetést és bosszút, mikor mindeneket félelem fogott el, mikor hadvezérek, kormányzók és bírók nem merészeltek e szerencsétlenekért egy szót is szólni, egy öreg ember, Isten papságával felruházva hozzád jön és őt, kinek a hatalom adatott, csupán megjelenése és magaviselete által megindítja és az uralkodó Isten törvényeit tisztelve, megadja neki azt, mit senki más alattvalójának meg nem adott volna. Mert, oh császár, a város nem közönséges tiszteletet tanusított irántad abban, hogy e követségbe engemet küldött; ezzel a legnagyobb és legszebb bizonyosságát adta annak, hogy te az Isten papjait, az ő gyöngöségeik mellett is, inkább becsüled, mint az alattad levő egész birodalom. De nem csupán a város lakói részéről küldtettem, hanem őket megelőzve, az angyalok közös ura küldött engem, hogy a te jóságos és kegyes lelkednek e szavakat mondjam: „Hogyha megbocsátjátok az embereknek az ő vétkeiket, megbocsátja nektek is a ti mennyei

Atyátok“. Gondolj hát arra a napra, a melyen számot kell adni cselekedeteinkről; gondolj arra, hogyha te valami vétket követél el, eltörülheted fáradtság nélkül az ítélet által, melyet most kimondasz.

Mások, a mikor követségbe mennek, aranyat, ezüstöt visznek és hasonló ajándékokat; én a te trónod elé a szent törvénynyel jöttem és minden ajándék helyett ezt nyujtom át neked és azt kérem, hogy kövesd Mesteredet, ki bár minden nap megsértjük őt, nem szünik meg abban, hogy azokat a jótéteményeket, a melyek tőle jönnek ránk, mindnyájunkra kiáraszsa. Ne szégyenítsd meg reményeinket s ígéreteinket ne utasítsd vissza. Azt is megmondom neked és másoknak is: hogyha hajlandó vagy arra, hogy kibékülj a várossal, hogy jóindulatodba visszafogadd, hogy jogos haragoddal felhagyj: teljes bizalommal térek vissza; de hogyha szivedből száműzöd Antiochiát, nemcsak hogy nem térek oda vissza, nemcsak hogy földjét nem fogom soha újra látni, de megtagadom örökre és más városnak leszek lakója. Nem fogom hazámnak tekinteni többé azt a várost, a melylyel te, az emberek közt a legjobb és legkegyelmesebb, nem akartál kibékülni és békét kötni.

Ezek és a miket azután mondott, annyira megindították a császárt, hogy vele is ugyanaz történt, a mi régen Józseffel. József, a mikor testvéreit látta, csaknem sirásra fakadt, de hogy nehogy felfedezzék megindultságát, elrejtette; éppen így a császár is valóban sirni akart, de könnyeit viszzatartotta azok miatt, a kik a palotában jelen voltak. Mindazonáltal végig nem tudta érzelmeit elrejtteni, akaratlanul is elárulta magát. A beszéd után, melyet hallott, nem volt szükség hosszú beszédre, hanem csak egy szót mondott, mi nagyobb fényt vet rá, mint gyémántos fényes koronája: „Oh, hát oly csodálatos, oly nagy dolog-e, ha mi elhallgattatjuk haragunkat azok iránt, a kik sértettek, a kik emberek, a mint magunk is azok vagyunk? Ha a föld ura, a világra jöve, értünk magát szolgává téve és azoktól keresztre feszítve, kik jótéteményeit élvezték, az Atyához imádkozott érttük, a kik keresztre feszítették és azt mondotta: „Bocsáss meg nekik, mert nem tudják mit cselekesznek“ — mi van abban csodálatos, ha mi megbocsátunk a szolgaságban társainknak?“

És hogy őszinték voltak e szavak, mutatják azok a dol-

gok, a mik azután következtek, mutatja különösen az, hogy a mikor atyánk ott akart maradni, hogy vele ünnepelje az ünnepet, ő azt mondta, hogy siessen haza, menjen polgártársaihoz. „Tudom, mondotta, hogy az ő lelkük most nyugtalan, hogy a szerenésatlenség megviselte: menj és vigasztald őket. Ha látják az ő kormányosukat, nem fognak emlékezni a mult zivatarára, hanem eltörlik az emlékét ama szomorú dolgoknak.“ És a mikor atyánk azt sürgette és kérte, hogy a császár küldje a saját fiát, hogy ezzel félreérthetetlenül mutatná meg, hogy szívéből száműzött minden haragot, ő így szólt: „Könyörögjétek, hogy az akadályok elháríttassanak, a háboruszkodás megszűnjék¹ és én magam fogok elmenni.“ Lehetne-e lélek ennél kegyelmesebb? A pogányok hát szégyenljék magukat, vagy inkább ne szégyenljék, de okuljanak; hagyják el vétkeiket s jőjjenek a kereszténység hatalmához és tanulják meg a császártól és atyánktól a mi törvényünk bölcsességét.

A kegyes császár nem érte be ezzel; hanem mikor atyánk a várost elhagyta és átszelte a tengert, nyugtalankodván, gyors követeket küldött, nehogy véletlenül időt veszítsen s az ünnepet más helyt ünnepelve, megfoszssa a teljes örömtől a várost. Mely gyöngéd atya tanusit ily gondosságot azok iránt, a kik őt megsértették? — De nem hagyhatom el, hogy egy más igaznak is a dicséretére ne szóljak.² Miután elvégezte atyánk e dolgokat, nem törte magát, mint tette volna egy más, ki dicsőségére féltékeny, hogy maga hozza a levelet, a melynek a mi szomorúságunkat el kellett oszlatni; mivel lassan jött, azt akarta, hogy egy gyors lovas előre érkezzék, és adja hírül a városnak az örömdetes ujságot, hogy visszatérésének késedelme ne hoszszabítsa lehangoltságunkat. Neki csak egy dologra volt gondja csupán, nem arra, hogy maga-maga hozza a jó és örömteljes hírt, hanem hogy városunk minél hamarább szabadon lélegzeljen.

Ti koszorúkkal diszitettétek fel ekkor a piacot, fáklyákat gyújtottatok, a házak elé lombsátorokat vontatok, ünnepeltetek úgy, mintha Antiochia újra alapítottatott volna. Ünnepeljétek mindig a jövőben is, de másképpen; ékesítsétek fel magatokat

¹ Theodosiosnak ekkor háboruja volt a Makedoniába és Thrakiába betört barbárokkal.

² Flabiánoséra.

nem virágokkal, de az erény koszorújával; gyűjtsatok fáklyát lelketekben, a jó munkák fáklyáját és örvendeztetek szellemi örömmel. Ne szünjünk meg soha e dolgokért, a melyek lettek, hálát adni Istennek; ne szünjünk meg mély háládatossággal adózni nemcsak azért, hogy a veszélyt megszüntette, hanem azért is, hogy megengedte, hogy az megtörténjék, mert e két dologgal ékesítette meg városunkat. Beszéljétek el mindezeket, mint a próféta mondja, a ti fiaitoknak, hogy az ő fiaik beszéljék az ő fiaiknak és ezek a következő nemzedékeknek, hogy mindazok, kik a világ végéig jöni fognak, ismerjék Istennek ama jóságát, melyet e városnak részül juttatott s mondjanak minket boldogoknak, a kik ilyen kegyelmet élveztünk és csodálják a mi urunkat, ki a szerencsétlen, lesújtott várost fölemelte... és mindabból, a mik történtek, merítsenek maguknak buzdítást a bölcseségre. Így a mi dolgainknak az ismerete nemcsak reánk nézve lesz hasznos, hogyha folyton emlékezetünkben tartjuk, hanem azokra nézve is, a kik mi utánunk következnek. Mindezeknek a dolgoknak utángondolva és nemcsak a rossz eltávolítását, hanem a rossz megengedését is nézve, adjunk hálát a jóságos Istennek, hogy a szent iratokból és a velünk történetekből megtanultuk, hogy ő a dolgokat mindig a mi javunkra igazgatja azzal a jósággal, mely az ő sajátja és vajha mi örvendzők erre gondolva, törekednénk megnyerni a mennyeknek országát is a mi urunk, a Jézus Krisztus szerint, a kié a dicsőség és hatalom, most és mindörökké. Ámen.

Ford.

PÉTERFI DÉNES.

Tanítsd imádkozni...

Mennyi küzdelemmel jár az élet útja,
Mig azt a halandó harezolva befutja.
Ellenünk a világ, emberek, elemek
S a saját bensőnkben duló szenvedélyek.
Fegyverünk okosság, paizsunk csak a hit,
E kettő bizonynyal győzelemre segít.
Oh az imádságnak
Nagy hasznát vehetni:
Tanítsd gyermekedet
Anyá imádkozni.

Itt sivatag puszta, ott a nyomor, inség,
Villámos felhőkkel csattog a magas ég.
Eltévedt vándorként ezéltalanul bolygunk,
Kétségbeesetten már-már összerogyunk ;
De ha hitünk erős: velünk a jó Isten,
Hogy minden bajunkon keresztül segítsen ...
Oh az imádságnak
Nagy hasznát vehetni:
Tanítsd gyermekedet
Anyá imádkozni!

Önzés, marakodás hitvány kenezok felett
A létel küzdelme, a bünbe merültnek.
Marezangolják, tépik szívünket, lelkünket,
Félre magyarázzák legnemesbb tettiünket.
A mit *mi* vetettünk: buzánk *más* aratja,
Érdem koszorunkat méltatlan ragadja.
Oh az imádságnak
Nagy hasznát vehetni:
Tanítsd gyermekedet
Anyá imádkozni.

Hányszor önmagunknak vagyunk ellensége.
 Felzug a testiség moeskos szenvedélye.
 Most a gyönyör árján, majd bőség hullámán
 Evezünk a bünök *ringató* hajóján . . .
 Feledjük az Istent s nemesb hivatásunk,
 Telhetetlenséggel magunknak sírt ásunk.
 Oh az imádságnak
 Nagy hasznát vehetni :
 Tanítsd gyermekedet
 Anya imádkozni.

Sok dolgot nem értve lelkünket megrázza,
 Ha a hit s ckosság meg nem magyarázza.
 Az igaz jellemet a tövises pálya,
 Mint a tiszta aranyt, csak a tűz próbálja.
 Boldog a ki érti, boldog a ki tudja :
 Halhatatlanságnak *Golgota* az utja . . .
 Oh az imádságnak
 Nagy hasznát vehetni :
 Tanítsd gyermekedet
 Anya imádkozni !

Tanítsd imádkozni, de ne csak magáért,
 Hanem legbuzgóbban : a magyar hazáért.
 Mikor a hon nevét veszi ajakára ;
 Csendüljen meg akkor *legszebbik* imája.
 Legszebb ima pedig : vészben és viharban
 Élni a hazáért *tettben, áldozatban*.
 Oh az imádságnak
 Nagy hasznát vehetni :
 Tanítsd gyermekedet
 Anya imádkozni.

RÉDIGER GÉZA.

Unitárius egyházközségek és senatorok a régi lengyel köztársaságban.¹

Adalékok a reformatio területi és időbeli fejlődéséhez és hanyatlásához a lengyel köztársaságban.

A reformatio törekvéseinek fejlődése és hanyatlása oly jelenség, a melyre Lengyelországon kívül egyetlen nemzetnél sincs példa. A Jagellók uralkodásának vége felé úgy látszott, mintha a reformatio tért foglalna az összes társadalmi körökben, mert az ország legnagyobb méltóságai, kanczellárok, hadvezérek, senatorok és miniszterek valamennyien ellagyták a római egyházat és egyesülnek „az Isten igaz ígéjének” követésében. Sőt még a király is ingadozik az egyedül üdvezítő anyaszentegyházhoz való hűségében és fölkiált: „Apertum est Christi verbum --- bibite ex hoc calice omnes.” „Megnyilvánúlt a Krisztus szava — igyatok mindnyájan ebből a kehelyből.”²

¹ Zbory i Senatorowie Protestantcy w Dawnej Rzeczypospolitej. Z mapa Dawnej Polski pod wzgiedem koscielnym ewangelickim. Opracował H. M. Warszawa. Druk Aleksandra Ginsa. Nowozielna 47. 1904. str. 139. Protestans egyházközségek és senatorok a régi lengyel köztársaságban. Az evangéliumi egyházakra való különös tekintettel készített térképpel. Irta H. M. Warszawa (Varsó) Ginsa Sándor nyomdája. Nowozielna utca 47. sz. 1904. 139. l. — Hochgeehrtem Herrn Péterfi Dénes, Herrn Unitarischen Pfarrer in Kolozsvár, dieses Buch mit Karte, die glorreiche Vergangenheit der Unitarischen Kirche in der Republik Polen darstellend, widmet zum Andenken an seinen Besuch in Kolozsvár im Jahre 1901, der Verfasser Prof. H. Merczyng. St. Petersburg ^{10 December} ~~27 November~~ 1904. — A fennebbi cím alatt és e szíves sorokkal kaptuk e könyvet, mely most jelent meg s melyből a szerző egy példányt Pálfi M. könyvtárnoknak főisk. könyvtárunk számára is küldött. Lengyelország dicső múltját idézi föl abból az időből, mikor ott a nemes családokban és a népek egy részénél a helvét, ágostai és unitárius vallások uralkodtak. A legtárgyilagosabb történelemírás e könyv, de a mi alkotta, egy felvilágosult lengyel nemes hazafinak igaz lelkesedése. Megjelenésének ideje összecsis azzal a mozgalommal, melyet a lengyel főnemesség Varsóban a múlt év végén indított, s mely a nemzet kívánalmai közzé felvette „a római katolikusok és unitáriusok vallásszabadságának biztosítását.”⁴

A könyvből adjuk a protestansokra általánosan vonatkozó részt is és azután ama részleteket, melyek arianus és socinianus név alatt az unitáriusokra vonatkoznak. Glazsevszky Ádám, lengyel születésű nyug. m. kir. postatiszt és volt lembergi főreálisk. tanár volt szíves arra, hogy e részleteket a lengyel műből nyelvünkre átírja.

Szerk.

² Lásd erre nézve a Lukaszewicz könyvét.

Két évtíz múltott el csak és minden megváltozott. Oly király jutott a trónra, a ki idegen származású volt és hű szolgálója Rómának. Ez pedig elégséges volt arra, hogy a méltóságok fiai, akik az új egyház főszlopai voltak, tömegesen térjenek vissza a régi elhagyott hithez. A régi számból csak egyesek és kis csoportok maradtak meg. Mikor száz év múlva bekövetkezett a svéd invasio, az evangéliumi egyházat már minden politikai jelentőség nélkül lelte.

A most elmondott jelenségek annál érdekesebbek, mert oly nemzeteknél, a hol az első fejlődés hasonló volt a lengyelországihoz, mint például Magyarországon és Franciaországban, a protestánsok megtartották kisebbségük mellett is politikai jelentőségüket mai napig. Lengyelországban csak egynehány nemes család maradt fenn, a melyek száma idő folytán mind csekélyebb lett, hagyományos emlékeik iránt való közönyösségük miatt, míg elődeik üldöztetések ellenére is hivek maradtak a reformatiohoz.

A reformatio politikai történetének már Lengyelországban is voltak, bár nem számos, de mindenesetre fontos kutatói.

De e régi nyomokon haladó történetíróknak szokásszerű módszere nem engedte az összegyűjtött történelmi anyag megfelelő kifejtését, mert más oldalról való megvilágításra, földrajzi, statisztikai kiegészítésre szorul.

De ily történelmi statistika összeállítása a reformatio fejlődésére nézve, Lengyelországban, a hol a népességre vonatkozó statistika a lehető legkezdetlegesebb volt, végtelen nehézségekkel jár. A mi feladatunk tehát az a munka, hogy a reformatio fejlődésének földrajzi-statisztikai megvilágításához az első ilyenemű adatokat szolgáltatassuk.

Ezért tehát pontosan meghatározni, hogy a reformatio fejlődésének ebben a korszakában hány protestáns volt Lengyelországban, mely részeiben, mily társadalmi körökben és általában milyen volt a mozgalom dynamikai ereje, lehetetlen vállalkozás.

De vannak történelmi adatok az akkor főállott egyházközségekről, a melyek közvetett mértékmutatói lehetnek a reformatio fejlődése dynamikus erejének. Ez egyházközségek kutatása által módunkban áll, hogy megadhatjuk a reformatio fejlődése földrajzi-statisztikai erejének hozzávetőleges meghatározását és így helyenkint közelebbről figyeljük meg ez egyházközségeket, az ezirányban való kutatás teszi munkánk első részét.

Két író volt, a ki már előttünk elismerte e kutatások jelentőségét. Már a XVII. százév közepe felé adott ki egy a Wegierski nevű pap egy könyvet „Systema historico-chronologicum ecclesiarum slavonicarum“ 1652. czim alatt, a melyben a főnállott egyházi gyülekezeteknek felsorolását végzi a nevezetesebb pro-

testáns papok felsorolásával. A XIX. száz év első felében a híressé lett Lukasziewicz József írta meg a fennállott egyház-községekről írt művében a helvét egyház történetét Kis- és Nagy-Lengyelországban és Litvániában. Wegierski papnak a munkái még szolgálhatnak történeti kútforrásul, míg a Lukasziewicz Józsefé, érdemteljes munkássága mellett sem, mert az ariánus gyülekezetekről nagyon kevés fölvilágosítást adnak. Ezért tehát Zamojski varsói és Raczynski poseni könyvtárában és oklevéltárában tanulmányoztam az ott található kéziratokat, a melyek már közelebbi adatokat szolgáltatnak az ariánus egyház-községekről.

Az említett kéziratokból sikerült, a protestáns egyház-községekre vonatkozóan kívül, ariánus egyház-községekre vonatkozó alapítási okmányokat is találni. Ezek által pótolni tudtam az ariánus gyülekezeteket, a melyeket Lukasziewicz, a ki leginkább csak az evangélikus református, a helvét és augsburgi hitvallásúak egyház-községeire szorítkozott, nem említett.

Munkámat tehát négy részre osztottam föl. A három első részben vannak betürendben felsorolva azok a helvét vagy az augsburgi felekezetek által alapított egyház-községek, melyek Kis- vagy Nagy-Lengyelországban vagy Litvániában léteztek.

A Poroszországban fennállott egyház-községeket egyáltalában nem vettük tekintetbe, mert csak tisztán a lengyel egyház-községekre szorítkoztunk. A Nagy-Lengyelországban létezett német egyház-községeket azonban tekintetbe vettük, mert azokhoz lengyelek is tartoztak. Arra törekedtünk, hogy a lengyel egyház-községek felsorolása mellett, úgy azok keletkezését és tartamát a protestáns községek felbonnlásáig, mint földrajzi-fekvésüket is leírjuk.

A Nagy- és Kis-Lengyelországban létezett egyház-községekre nézve nagy szolgálatot tett nekünk a Pawinski munkája (Lengyelország a XVI. százévből), a melyet legújabbban A. Jablonowski tökéletesített.

Litvániára nézve sokkal kevesebb segítségünk volt.

Általában nagyon fáradságos munka a különböző helységek kikeresése, mindamellett is, hogy vezérkari térképek álltak rendelkezésünkre, mert sok helységet mint főúri birtokot tevő falut, nem is vettek fel a térképre.

Annak földrajzi megjelölése mellett, hogy hol történtek a zsinatok, másfelől chronologiai sorrend tekintetében is figyelemben kellett részesíteni, hogy mikor alapították meg az egyház-községeket és meddig álltak fenn azok. A kéziratok csak arra voltak elegendők, hogy a Kis- és Nagy-Lengyelországban és Litvániában létezett egyház-községeket jegyzékét állítsuk össze. A Litvániában létezett egyház-községekről szerencsére fennmaradtak az okmányok 1611-től, míg a Kis-Lengyelországban Lubel-ben fennállottokról csak a XVII. százévből és a krakkói,

sandomieri vajdaságban a XVI., XVII. és XVIII. százévből maradtak töredékes adatok.

Könyvem negyedik része az arianus egyházközségek jegyzékét tartalmazza, míg az előbbi három rész, mint már említettem, inkább a helvét és augsburgi egyházzal foglalkozik.

Ezért ennél a résznél sokkal nagyobb nehézségekkel találkoztam, mint az első háromnál, mert nem volt elődöm, a ki foglalkozott volna ily irányban a tárgygyal. Nem is sikerült aztán, más fenmaradt adatokat találni, mint azokat, a melyek Bock történetirónak 1762-ben megjelent: „Historia antitrinitariorum“ czinű könyvében foglaltatnak.

Szerencsére Bock kivonataiban az egyházközségekre vonatkozó kéziratokból — a mely okmányok valószínűleg elpusztítottak — sok anyagot szolgáltat az arianus egyházközségekről.

Ez anyagot törekedtünk az akkori korbéli munkákból és más fenmaradt nyomtatott emlékekből összeszedni, hogy ezekből az arianus egyházközségek jegyzékét összeállithassuk. Ez a jegyzék hasonló a három első részhez, betürendben van elrendezve chronologiai-statistikai adatokkal és a hely megnevezésével, a hol léteztek.

Könyvünk függelékül tartalmazza még azoknak a senatoroknak jegyzékét, a kik mint dissidendek haltak meg. Ama senatorok és nagyméltóságok összeállítása, a kik dissidendek voltak Lengyelországban, nagy fontosságú a reformatio fejlődésének megítélésére Lengyelországban, egy inkább aristokratikus országban. Egy ismeretes közmondásuk mondja: „A nemes ember a maga szerény házában olyan, mint egy vajda.“

Sajnos, nem áll rendelkezésünkre pontos chronologikus jegyzék a senatorokról és a magas méltóságokról. Bár a Wolf J. jegyzékében megvan Litvánia senatorainak és magas méltóságainak felsorolása.

A következő munkákat is felhasználtam:

Lelewel jegyzékét lengyel senatorokról és méltóságokról.

Niesiecki nemesi heraldikáját, a mely a régi nemesi családokat és ezimereket sorolja föl a Bobrowski kiadásában. Ezek azonban még nagyon sok kívánni valót hagynak hátra, ha forrásul akarjuk használni a senatorok és magas méltóságok összeállítására. A Zychlinski aranykönyve is messze van attól, hogy ezek pontos jegyzékét szolgáltatassa.

Az említett könyvek azonban csak tökéletlen adatokat szolgáltatottak, mert vagy hiányosak, vagy hibásak, helytelenek is voltak.

Az ú. n. kis nemeseknek: „draskowa szlachta“ jegyzéke még hiányosabb és töredékesebb.

Indítatva érezzük magunkat tehát kifejteni, hogyan tudtuk e jegyzéket összeállítani. Sírbeszédek, a melyek tudvalevőleg az elhunyt érdemeit sorolják föl, könyvek ajánlásai magas sze-

mélyiségeknek, országgyűlésen tartott beszédek, a hol a hazának szolgálatot tett dissidenseket dicsérték, a kik a protestantismusnak is sokat használtak, ezek mind hozzájárultak az említett jegyzék összeállításához. Ez könyvünknek ötödik része, azzal a megjegyzéssel, hogy csak ama senátorokat és méltóságokat vehettük fel a jegyzékbe, a kik mint dissidensek is haltak meg, mert a kik visszatértek a katolikus vallásra, azoknak utódai igyekeztek minden nyomot eltüntetni elődjük vallás-változtatásáról.

(Kivonatos részek az I., III. részből.)

Lengyelországban több mint 70 ariánus egyházközség volt. Litvániában az ariánus Kiszki János halála 1591-ben nagy veszteségeket okozott, mert roppant birtokai a katolikus vallásra tért Radziwil család tulajdonába mentek át. De nincsen pontos jegyzékünk amaz egyházközségekről, a melyek Litvániában 1591 előtt léteztek. Az 1570-ik év körül az ariánus vallás keletkezésekor annak terjesztésénél nagy érdemeket szerzett a Kinski család mellett a Radziwill család is, Radziwill azonban később visszatért a katolicismushoz. Nagy- és Kis-Lengyelországban, a hol nem voltak oly nagy latifundiumok, a tartott vallási gyűléseknek sokkal kisebb eredményük volt, 1591—1697. között nagyon sok egyházközség pusztult el azért, mert résztvettek a III. Zsigmond elleni fölkelésben, pedig éppen III. Zsigmond uralma alatt terjedt el nagy mértékben a socinianismus Kis-Lengyelországból Wolhiniába és orosz területekre is.

Egy volhíniai vajdaságban 20 ariánus község is volt. III. Zsigmond halála után IV. Ulászló uralkodása alatt rosszra fordult az ariánusok sorsa. Elvették tőlük iskoláik vezetését és megélhetésüket, míg 1660-ban elrendelték az ariánusoknak az országból való kiutasítását. Ez időben apostasia vétke és büntetésének terhe alatt megtiltották a katolikus vallás elhagyását, a mi minden hivatal és méltóság elvesztésével járt.

Az ariánusok Lengyelországból kiűzve, külföldön alapítottak egyházközségeket. Ez alapítások a negyedik részben vannak pontosabban megjelölve. A dissidensek kivándorlása a legnagyobb mértékben a János Kázmér uralkodása alatt történt. „Az Isten igaz igéje” iránti ragaszkodásból a legtöbb dissidens jobbnak tartotta a számkivetetést hitük elhagyásánál. Az ariánus vallás 1660-ban történt kiutasításáig különösen Wolhiniában oly erősen terjedt, hogy mint már említettük, több mint 20 ariánus egyházközség volt, a melyek bizonyos felsőbbségre jutottak, nemcsak a más dissidensek, hanem még a katolikusok fölött is. Főképpen Hoszozy és Kisielina községek köré voltak csoportosulva. Mondhatni az ariánusok ekkor oly fontossághoz

jutottak, a milyen a később Lengyelországból kivándorlott ariánusoknak Erdélyben volt. (?) Szerk.

Még 1638 körül közel 40 ariánus egyházközség volt Lengyelországban, míg keletkezésük ideje leginkább a XVI. és XVII. százév idejére esik, a mikor számuk legföljebb 20 volt, a legnagyobb része Wolhiniában.

Most át akarok térni munkám IV. részére, a mely az 1560—1660. között létezett ariánus egyházközségeket tartalmazza.

Ariánus egyházközségek 1560—1660. között.

Mint már munkánk előszavában említettük, nem támaszkodhattunk ariánus egyházközségek okmányaira, mert ezekből semmi sem maradt fenn napjainkig és előmunkásaink sem voltak e téren, mert sem Wegierski, sem pedig Lukasziewicz nem tudták e tárgyat elegendően tárgyalni, igyekeznünk kellett tehát azon források fölkeresésére, a melyek e tárgy megvilágításához hozzájárulhattak. Így az alábbi munkákat használtuk föl: Bock „Historia antitrinitariorum“, a melyet a megfelelő helyeken B. betűvel jelzünk.

Smalcius (Schmalz) „Historia crypto-socianismi Altorfiani“. Ezt S. betűvel idézzük.

Budny „A hóhér hivataláról 1576“. — Ezt Bud. jellel említjük.

Lubieniecki „Historia reformationis polonicae 1685“. Ebből Lub. alatt idézünk.

Sandius „Bibliotheca antitrinitariorum 1685“ = Sand.

Luckfiel „Der Socinianismus in Gross-Polen“. A német történelmi társaság folyóiratában. Posen. Ebből Luck. alatt idézünk.

Ama műveket, a melyeket ritkábban használtunk, teljes czimükben hozzuk, rövidítés nélkül. Oldalszámokat azonban egy idézetnél sem hoztam föl és végül megjegyzem, hogy az ariánizmushoz az antitrinitáriusokat és a sociniánusokat is hozzá számítottam.

Most pedig felsoroljuk betürendben az ariánus egyházközségeket, annak megjelölése mellett, hogy Lengyelországnak melyik vajdaságában és melyik kerületében voltak. Itt meg kell említenünk, hogy a különböző elnevezések: arianizmus, socinianizmus, csak elágazásai az antitrinitarizmusnak. 1600. óta Lengyelországban az antitrinitarizmusnak majdnem minden elágazását, melyek különben nagyon kis dogmatikus eltérésekkel bírnak, socinianizmusnak nevezik.

Ariánus egyházközségek:

1. Babin község Wolhinia vajdaságban Luck kerületben, alapítója Babinski, a ki az orosz cerkiew-et (templom) ariánus egyházzá térítette, a mely 1683-ig létezett. Prédikátora III. Stoinski Péter volt. A templomon kívül iskola is volt itt. Forrás: Lub.

2. Beresko helység. Wolhinia vajdaságban, Luck kerület-

ben. Alapítója Czaplic Márton, Czaplic Györgynek a kissielini egyház megalapítójának fivére, egy országbírónak fia. Itt 1641-ben Rupriowski Joachim volt a prédikátor, 1648-ban pedig Gejznanowski Stanislaus. Itt is volt iskola, a melyet a tribunális törvényesék 1644-ben megszüntetett.

3. Berezsteczko a Volhinia vajdaságban, Luck kerületben. Védnöke Czaplic Márton volt. 1643-ban IV. Ulászló uralkodása alatt ebbe a községbe jött prédikátornak Wiszowaty Antal, a ki az iskolában is tanított.

4. Biata Podlasie vajdaságban lutheránus egyházközségből ariánussá lett. Predikátora Piekarski, a tanító pedig Sokolowski. Megszűnt 1570-ben.

5. Bolein Daneczig mellett, a pomerán vajdaságban. „Bolinckianus coetus“, 1614—1618. prédikátora Teichmann. Forrás: B.

6. Borucin brzesko-kujawski vajdaságban és kerületben. Predikátora 1585-ben Zyblicki, „cujaviensis coetus“ Predicator 1614—1618. Petrus Teichmann.

7. Bobowiecko (Bobelwitz) Meseritz mellett, meserecensis coetus, Posen vajdaságban és kerületben. Alapítója Kreski Nadelwitz. Már 1588-ban arianus hitközséggé lett, a mikor Caper János lutheránus pap ariánusnak vallotta magát. Attérése után Schmigel városban lett pap.

8. Buskow, a pomerán vajdaságban. Védnök és földes úr Arciszewski Pável. Predikátora Radecki M., a ki 1592. óta hirdette az arianismust. 1612-ben lépett föl Herwart Ulrik, a ki a danzigi minoritákkal állott összeköttetésben. Egy másik prédikátor volt Paludius Salamon.

9. Chmielnik helység, Sandomir vajdaságban, wislicki kerületben Olesincki tulajdona, a ki 1556-ban ágostai egyházközséget alapított, a mely 1563-ban ariánussá lett. Predikátor: Calissius Márton. 1584., 1585., 1586-ban arianus zsinatokat tartottak itt, a mikor Calissius Albert, a lubartowski iskola rectora, az arianus vallásra tért át. Frank Keresztély prédikátort 1584-ben mint külföldit kiutasították, egy, a szentháromság ellen irt műve miatt. Utódja az említett Calissius Albert lett. 1591-ben meghalt Schoman prédikátor és úgy látszik az ő halálával az arianus hitközség is feloszlott.

10. Cholehele, Litvániában, 1567-ben lett arianus hitközség. A prédikátor itt Budny volt. Forrás: Bud.

11. Czarkow község Sandomir vajdaságban, wislicki kerületben. Moskorzewski Hieronym alapította 1600-ban, a mikor a község az ő tulajdonába menvén át, lutheránus hitközségből ariánussá lett. 1604—1638. Pistorius Szaniszló volt prédikátor. Segítője volt Krzyszkiewicz. Ebben a községben arianus könyvtár is volt. 1654. Stoinski János a pap. 1649—1650-ben predikátorok Lubieniecki H., Stegmann Joachim, Ciachowski János. Zsinatokat tartottak itt 1651, 1652., 1654, 1659. években.

12. Czerniechow, Kiev vajdaságban, Zytom kerületben. Földesura Niemiryeczow, kinek fia István ariánus anyától, Chreptowiczowná-tól született. 1610-ben alapítottak itt ariánus hitközséget a kievi podkomorzy és owrucki starosta.

Itt Stoinski Péter volt prédikátor. 1611-ben Pieresziecki Péter örökséget hagyott az ariánus hitközségre. Prédikátorok voltak még Kazniewski Péter, Krzyszkiewicz, Leisentrirt Ferdinánd tanító volt. 1646-ban törvényszéki határozattal feloszlatták a hitközséget és bezárták az iskolát. Ennek ellenére 1655-ben Ciachowski Jerzyt említik mint prédikátort és Wochus Bartholomiej, Debelius és Myslicius Pawelt mint tanítókat.

13. Dazwa, coetus dazniensis Wolhinia vajdaságban, Włodzimierski kerületben Kisielin mellett, földesura Sucholcy. Prédikátor 1646—49. Ciachowski János; zsinatokat tartottak itt 1646., 1648., 1651., 1652. Az egyházközség feloszlásáig Stoinski Gracian és Ryniewicki Pawel voltak predikátorok.

14. Dobrzyń, coetus dobrinensis, Zmudz-ban, 1629—1648. Ryniewski Pawel és Myslicki Pawel voltak predikátorok, 1651-ben pedig Pacewicz Sámuel.

15. Filipów, Trockie vajdaságban és kerületben. Alapítója Morsztyna Krystof volt 1594-ben.

16. Gozdów, Chelm vajdaságban és kerületben. Predikátor 1617—1618-ig Schmalz.

17. Haliczany, Krzemowiecki kerületben, Wolhinia vajdaságban. Védnöke Czapolica Sándor.

18. Hoszcza, Wolhinia vajdaságban, Lucki kerületben. Prédikátor Lubieniecki Sándor.

19. Iwanice, Wolhinia vajdaságban, Luck kerületben. Földesuruk Ivanski Gábor. Prédikátor: Brzozowski.

20. Iwie, Wilno vajdaságban Oszmianski kerületben. Alapítója Kiszki, Zmudz starostája.

21. Kiejdany, Zmudz-ban. Alapítója Kisków 1560. Prédikátorok Swiecicki, Krotowski, Blastus. Felbomlott 1610-ben, mikor Kiskow leánya Radziwil Kristófhhoz ment nőül, a ki 1617-ben végeztetett az ariánus hitközségnek. Sieninski Jakab Podolia vajdája hiába kérte Radziwill hercegtől az ariánusok vallásszabadságát.

22. Kisielin. Wolhinia vajdaságban, Lucki kerületben. Alapítója Czaplica Jerzy, a ki erősen épült ariánus templomot építtetett. Zsinatokat tartottak 1638., 1639., 1640. Legfőbb bírósági végzés által feloszlattatott 1644-ben.

23. Kleck Nowogrod vajdaságban és kerületben. 1552-ben a fekete Radziwill idejében még lutheránus volt, majd Budny és Falkoniusz predikátorok hatása alatt ariánus lett. Sierotka Kristóf katolikus hitre vitte a községet.

24. Kostrów, coetus kostroniensis. Papok Pigellius, Lubieniecki 1613—1616.

25. Krakow (Krakkó). 1562-ben Paulim Gergely prediká-

tor, Cikowski Szaniszló védnöksége alatt alapított ariánus hitközséget Krakóban. Bukowski Historia Reform. szerint 18 ariánus család volt Krakóban. Köztük Rosenberg gyógyszerész, Zimmermann doktor, Wargacki prédikátor és sok iparos, tímár, esztergályos és mások. Az ariánus templom a Szt. István-utczában volt.

(A régi Lengyelországban még a következő helységeekben voltak ariánus hitközségek a XVI. végén és a XVII. százban, de itt már nem folytatjuk tovább a prédikátorok, tanítók felsorolását, hanem csak az ariánus helységeket soroljuk föl, hogy némileg szemléltessük az ariánus vallás terjedését a régi Lengyelországban. Ford.)

26. Krassow. 27. Krzemien, coetus krzemiensis. 28. Krupe. 29. Krzelow. 30. Lachowce. 31. Lubartow. 32. Lubecz. 33. Lublin a nowogrodi vajdaságban.

(Minthogy ez a hitközség a jezsuiták beavatkozása által történelmi jelentőségre tett szert, itt nem tekinthetünk el a közelebbi adatok felhozásától.) Lublin az arianus egyházat a tekintélyes lengyel főuri családból származó Kiszki János-nak köszöni, a ki Wilno kasztelán-ja volt, (a mely méltóság olyan forma, mint Magyarországon a főispán), és haláláig hű maradt az ariánismushoz és az „Isten igaz igéjéhez“.

Mikor halálakor a község Radziwil herczeg tulajdonába ment át, a jezsuiták üldözni kezdték az ariánusokat és a hitközség feloszlott. Sieninski Jakab vajda személyesen járt közbe az ariánusok érdekében Radziwil herczegnél, s így még az egyh.-község főnnállott az Oroszországgal való háboruig, a melyet János Kázmér király vezetett. Lublinban könyvnyomda is volt, a melyben könyvek jelentek meg az ariánus vallásról „Schlychting hitvallása“ czim alatt, ezeket azonban biróilag lefoglalták, elátkozták és a hóhér által nyilvánosan elégették. Ennél az ariánus egyházközségnél tanított a híres chemikus, Wilhelm Márton, továbbá rektor volt Hradecki János, tanító pedig Baumgarten Bálint és többek. Saját iskolaépületük volt és a templomban mint predikátorok működtek a három Schlychting fivér, az ariánizmus legkiválóbb papjai. Nemcsak a tanítókat és papokat üldözték, hanem a védnök-földesurat Taszycki Szaniszlót is szánúzték, a templomot és az iskolát a fölbújtogatott néppel romboltatták le.

34. Luslawice a krakkói vajdaságban az egyedüli ariánus hitközség, a mely Lengyelországban az egész XVIII százban főnnmaradt és a leghosszabb ideig főntartotta magát. Így tehát pontosan felsoroljuk az eseményeket, a melyek alkalmat adnak az ariánus hitközségek fejlődése dinamikai erejének fölismérésére. Ez az ariánus hitközség 1560-tól 1660-ig állt főnn. A Taszycki család tulajdona volt. Taszycki V. Károly udvaránál magas méltóságot viselt és az ariánus vallást annyira elter-

jesztette Lengyelországban, hogy francia írók azt irták az ariánizmusról, hogy az már nem „quantité negligeeable“, hanem politikai jelentőségre tett szert. Ennek a hitközségnek volt prédikátora Wisniowski Szaniszló, a ki 1575-ben könyvben adta ki hitvallását, a mely könyv az ottani nyomdából került ki.

Ekkor a socianizmus abban a kérdésben vitatkozott az ariánizmussal, szabad-e Krisztusnak örök tulajdonságokat tulajdonítani, vagy sem? Wisniowskival Farnowski és Stoinki Péter azt állították, hogy Krisztus természete örök, a mi ellen Socinus kijelentette, hogy Christus természete nem örök; végeredményben a sociniánusok felfogása győzött.

35. Lazin, coetus lazniensis, 36. Losk, 37. Milanow, 38. Milostow, 39. Mordy, 40. Nieswicz, 41. Novogrodek, 42. Ostrog, 43. Ostropol, 44. Piella, vagy Pellana lengyel nevét nem sikerült kikutatni, 45. Piasko, 46. Pinczow, 47. Raciborsk, 48. Radostow, 49. Rafa Towska.

50. Rakow. Sandomierski vajdaságban és kerületben. A lengyel ariánizmus központja. Az ariánus Róma.

Az ariánus hitközség Rakowban majdnem közvetlenül a város keletkezése után alakult, 1570-ben. Ez Rosenberg Simonnak, egy krakkói gyógyszerésznek köszönhető, a kinek sikerült az ariánusok vitáit kiegyenlíteni. Historia reformationis polonicae 1685. Pauli Gergely, a ki itt Rakowban, Kalinowski Albinnal és Schomann Jerzyvel letelepedett, kiadott a hitközség neve alatt egy választ Paleologus állításaira. 1573. Paleologus azt a tételt védelmezte, hogy a keresztény papoknak szabad hivatalokat, világi méltóságokat elfogadni és fegyvert viselni és más ilyent. Ez ellen sok itteni ariánus, különösen Pauli ama doctrina hívének vallotta magát, a mely szerint erőszakkal nem szabad a rossz ellen védekezni, hasonlóképpen ahhoz, a hogyan most Tolstoi hirdeti. Paleologus értekezését, Pauli választát és Paleologus viszontválasztát Loskuban nyomtatták 1580-ban. E munkák Kiszkinék, Zmudz starostájának voltak ajánlva, mint a legkiválóbb, legelőkelőbb ariánusnak.

Ez az ariánus hitközség egyidejűleg 1569-ben alakult az ágostai hitközséggel. Ugy látszik, hogy ez utóbbi a földesúrnak Sieninski Jakabnak, Podólia vajdájának, 1599-ben az ariánus hitre való áttérésekor megszűnt.

Már 1580-ban volt egy ariánus zsinat Rakowban, Bock. Historia antitrinitariorum.

Az első ariánus prédikátor Rakowban, már 1587-ben, Ostorod Kristóf volt. Lubieniecki Historia reformationis polonicae szerint a következő prédikátorok voltak Rakowban: Ostorod Kristóf, Statorius Péter, Schmalz Bálint, a Lubieniecki fivérek: Szaniszló és Kristóf, Kreljusz János, Szlichtyng Jónás, Moszkowszki Péter, Stoinski János és Paludius Sálamon. Főprédikátor volt 1605-ben Schmalz, a ki 1622-ben meghalt, továbbá

Wiszowaty András és 1612-ben Statorius—Stoinski János és Lubieniecki Kristóf, aki 1624-ben halt meg. Azután következett 1633-ban Szlichtyng Jónás, a ki mellett még papok voltak Paludius Salamon, Rupniowski J., Wojdowski és Crell. 1623—1633.

Itt volt egy vita-gyűlés is az ariánusok és ágostaiak között 1599. november 13-án, a mikor Sieninski áttért az ariánus vallásra. Továbbá 1624. július 24-én Glinski Jánosnak, egy ágostai úrnak temetésekor Clementinus Dániel Górach ágostai prédikátora által tartott halotti beszéd alkalmából.

A híressé lett iskolát Rakowban 1602-ben alapították. Az első rector Broekayius Kristóf volt, 1603—1605. utána Schmalz. Az iskolában következők tanítottak: 1603—1607-ig Gittichius Mihály, 1609-ben Frank Dániel, 1606—1609-ig Manlius György rector, 1602—1609-ig Martinus Severyn conrector, 1617-ben mint harmadik tanító működött Schoman Pével, 1618—1621-ben rector volt Crell, 1621—1623-ban Ruar, 1616-ban tanított Seidel György, 1621—1626-ig Ryniewiczzi György, 1630-ban Stegman Joachim matematikus volt a rector, a ki matematikai tankönyvet is adott ki, 1633-ban rector Frank Adám, 1635-ben tanított Myslik Pével, 1634-ben rector Stegmann Wawrzyniec, a Joachim fivére, a ki német nyelven tartott prédikációkat. 1637-ben Ferber a rector, 1638-ban Statorius—Stoinski János, az utolsó prédikátor és rector az iskola bezárása előtt. Majdnem 400 hallgató volt 1612-ben, sőt 1618-ban 459. (Schmalzius, Historia cryptosocyanismi Altorfiani.) Itt híres könyvnyomda is létezett, de 1638-ban a parlament határozatával nemcsak e nyomdát, hanem az iskolát, az ariánus hitközséget is örök időkre betiltották.

Ez ama följelentés alapján történt, a mely szerint ariánus diákok megengedték maguknak, hogy egy keresztre nyilakkal lövöldözzenek és azután a keresztet is ledöntsék és összetörjék. Az ügy 1638. martius 22-én a parlament elé került, a hol vizsgáló-bizottságot küldöttek ki 3 instygator-ból, 1 a senatusból, 2 a rendek házából (Radziwil memoirjai). Április 19-én meghozták az ítéletet. Sieninski-nek személyesen meg kellett jelenni és meg kellett esküdni arra, hogy nem volt tudomása a dologról. Az iskolát 10.000 arany büntetés terhe alatt örökre bezárták. Radziwill jelentése szerint az egész csak határ-vita volt, mert a szomszéd birtokos a keresztet idegen birtokra állíttatta és így a diákok nem vallási buzgóságból, hanem Sieninski nevének biztatására döntöttek volna le a keresztet. Ariánus, ágostai és helyét küldöttségek tiltakoztak e határozat ellen, de eredménytelenül.

(A hátralevő egyházközségeket egyszerűen felsoroljuk:)

51. Rasków, 52. Robków, 53. Rejowice, 54. Sacz, 55. Siedliska, 56. Sobieszyn, 57. Sokul, 58. Starokonstantynów, 59.

Straszyn, 60. Suraz, 61. Szezeniatów, 62. Szersznie, 63. Szmigiel, 64. Szpanów, 65. Taurogi, 66. Tropie, 67. Tychoml, 68. Uszomir, 69. Wegrow, 70. Wodyrady, 71. Zarszyn, 72. Zastaw, 73. Zaporów.

Senatorok.

Következő előkelő családok voltak azok, a melyekből magas méltóságok voltak történelmileg hiresek, mint az Isten igaz igéjének hívói: Kiszki, Firlej, Zborowski, Myszkowczy, Ostrorody és Leszczinski. A helységek, a hol az ariánusok Lengyelországból való kiűzetésük után letelepedtek, Kolozsváron kívül, a hol az ariánusok, illetve unitáriusok, a XVII. százévben telepedtek le, a következők: Orsysic (Arys) keleti Poroszországban, Kluszborg (Kreuzburg) Sziléziában, itt azonban az unitárius egyház csak csekély ideig állott fönn. A XIX. százban hosszabb ideig létezett Konsinowo-ban (Andreuswald) keleti Poroszországban unitárius hitközség.

A mi ama senatorok és magas méltóságok jegyzékét illeti, a kik ariánusok voltak, csak annyit mondhatunk, hogy ariánus senator csak kevés volt, alig 6, mert a törvény szerint az a senator, a ki ariánusnak vallotta magát, elvesztette méltóságát. Később pedig törvényesen is üldözték az ariánus vallást, úgy, hogy az Lengyelországból külföldre szorult.

Az ariánus senatorok a következők voltak: Bogus János Bogusowa földesura, Hojski Gábor senator, a ki Hoszczy-ban alapított ariánus hitközséget, Kiszka János senator több nagy méltóságot viselt egymásután, de nem mint ariánus halt meg, Lutomirski Miklós, Zawichoski kasztelán; Lutomirski Jánost 1567-ben mint ariánust megölték vallásáért. Radziwil Miklós herceg, a „fekete“, Vilno vajdája élete vége felé ariánus lett hír szerint, de ez nem bizonyos.

GLAZSEVSZKY ÁDÁM.

Szent István király élete.

Tíz évvel ezelőtt már a modern kritika elvei szerint írt „A magyar nemzet történetében“ Pauler Gyula méltatást az első magyar királyról, Szent Istvánról. Munkájába azonban még számos tévedés jutott a régi s nagyrészt kegyes czéllal költött kath. forrásokból. Pázmány könnyü lelkiismeretü korának e hamis ráfogásaitól törekszik most megszabadítani Karácsonyi János a nagy király emlékét s a Szent-István-társulat kiadásában az első magyar király alakja kezd mindinkább kibontakozni a legendák köréből s tisztább, fölismerhetőbb vonásokban jelenik meg előttünk.

Karácsonytól megtudjuk, hogy a Szent István korából fönmaradt tiz oklevél fele hamisítvány, a szentes kath. papok hamisításai. A klerusban divat volt, hogy magok írják meg az elhalt királyok nevében igényelt alapítványaik hitelesítő oklevelét. Ily silány hamisításnak bizonyult a híres Szilveszter-bulla is. Az ma már egészen bizonyos, hogy a szabadságszerető független magyar király nem ajánlotta föl országát a szentszéknek olyan együgyűformán, a mint azt az egyház a XVII. százév óta hirdeti. A magyar királynak a Szilveszter pápától állítólag elismert apostoli követsége is e szerint csak a pia fraus jellemző terméke.

Kötvé hisszük azt a Nagyboldogasszony-imádást is, melyet az újabb katolikusok józan magyar őseinkre ráfognak. A vakbuzgó Mária-tisztelet valójában spanyol cultus s a „regnum Marianum“ eszméjét is a spanyol jezsuiták fogadtatják el a spanyol zsoldban álló Pázmány-nal s az ő vakbuzgó követőivel. Ezek találják meg a XVIII. százévben Szent István jobb kezét is külföldön, melyet rég elvesztettek magyar őrizőik. Szerencsére föltalálták Raguzában is, Lembergben is, tehát két újabb példányban a gondatlanságuk miatt elveszett régi ereklyét. Szent Istvánnak ez az olajban őrzött kegyes jobb keze sujtotta annak idején kegyetlen csapásokkal az összes Árpád-rokonságot az olasz Péter kivételével. Vazult Szent István s nem Gizella királyné tétette vakká és süketté. Ezt állítja Pauler is. Az erdélyi Gyula vajda

családjával együtt kínos fogságba került; a többi herczeg kicsinyje-nagyja külföldre menekült a „szent“ király kegyes uralma elől. Ezekre mind kellő igazolást találunk legújabb s legőszintébb életrőjájánál; de ott találjuk azt a naivsáig menő jámbor fölfogást is, hogy kath. történetírónk az állítólag Imre herczegnek írott intésekből igyekszik megalkotni István király jellemvonásait. Imre herczeg korán elhalt, már 1031-ben nem volt szüksége ily intésekre. Ez „intéseknak“ pár évvel ezelőtt megjelent legújabb kiadása kétségtelenné teszi, hogy e hamis parainesis jóval István király halála után keletkezett. Valamelyik előkelőbb barát törekedett abban kellő útasítást adni a magyar királyok számára. Az a föltűnő körülmény, hogy e javaslat az idegenek pártolását szembeszökőn ajánlja, meggyőző bizonyosság a mellett, hogy ez obscurus barátirat szerzője maga is idegen volt s becsületes, jó érzésű magyar nem lehetett.

A Szent István jobb kezének kezdettől „gyanus históriájának“ — a mint Pauler eluevezi — kellő felderítése után, érdemes volna most a szent király eltűnt koronája hollétét is kikutatni. III. Henrik Aba bukása után Rómába küldé „Aba lándsáját és Magyarország koronáját“, mit maga VII. Gergely pápa is felemlit 1074-ben Salamon királyhoz írt levelében. 1074 után VII. Dukasz Mihály görög császár küld a Salamon helyébe lépett Gézának Bizáncból koronát. „Ez új koronával kezdődik az igaz alkotmányosság Magyarországon“, mint Pauler szépen elismeri, mely új korona adásában Szent Péter utódainak s a pápai hatalomnak nem volt soha semmi legkisebb része sem. Mit csináltak azóta a magyaroktól visszavett István-féle koronával „Isten képviselői“ a nem épen mennybeli Rómában? Azt kellene immár buzgó katolikus történetíróinknak megtudni s a magyar nemzettel végre-valahára hitelesen tudatni. Hadd derüljön ki minden irányban, mily gonddal bántak a rájuk bizott nemzeti javakkal.

RÓRENÇ.

Kovács János

1846—1905.

Elment. S nem is fog visszatérni. A ki utazni annyira szeretett, az örökkévaló vizekre evezett át.

Maga után hagyja emlékét, mint az ifjúság nevelője, mint családtya és mint közhasznú ember. Keresztúri és kolozsvári tanintézeteinkben növekedve fel, erős nemzeti érzésben fejlődik s elbeszélő hajlamtól vezéreltetve tárgyát a történelmet választva, a nemzeti hősök cultusát lelkesülő lelke az ifjúság fogékony szívében kolozsvári főiskolánkban három évtizen keresztül kiváló sikerrel ápolja, s egészen boldogságát találta benne, mikor több mint egy évtizen át ez intézet ifjúságának igazgatója is volt. Családjának igazi gondos atyja, ki gyermekeinek igyekszik a legjobb nevelést adni és sorsukat a lehető legjobb módon biztosítani. Nagy kegyelettel viseltetik apósa, Kriza püspök iránt és fáradtsága sokat tett abban, hogy az elhunyt költőnek szülőházát emléktáblával jelölték meg, mely ünnepélyről „Kriza-album“ ezimen külön könyvet is adott ki.

Előszerezettel vesz részt társulati ülésekben, különösen a nemzeti szabadság ünnepeit rendező márt. 15-iki bizottság és az 1848/49-iki szabadságharcz emlékeit fentartó ereklye-múzeum egylet gyűlésein, hol sok lelkes hazafias szónoklatot mondott. Az ilyenekre mindig készen állt. Társadalmi érintkezéseiben kereste a barátságot, kereste annyira, hogy mindenkinek legjobb barátja akart lenni . . .

Az élet mozgás és ez nála szószerinti értelemben igaz volt.

Sokat járt, kelt; szünetidőken beúta az országot; Angliát is, a mikor Londonban tanult. De szerelme tárgya, beszédének kifogyhatatlan forrása az a két útazás volt, melyeket Angliába (1881) és Ámerikába (1882) mint a magyar unitárius egyház küldötte tett, s mindenek felett ámerikai útazása. Az angol és magyar érintkezést tartotta szemé előtt irodalmi munkásságában is s folyóiratunkban különösen Paget Jánosról, a Magyarországra települt angol nemesről terjedelmes életrajzot irt. Hogy hat hónapon keresztül útazhatott Ámerika Egyesült Államaiban, hogy járhatott Washington városában s Bostontól Chicagoig ismertető előadásokat tarthattott a magyar unitárius egyháztól és a magyar nemzetről, hogy buzgalmának egy párezer dollár anyagi eredménye is volt — erről és útazása körülményeiről, részleteiről, az ámerikai életről, szokásokról ő mindig szivesen beszélt. És szivesen jegyezzük fel ezt mi is az ő emlékezetébe; elismeréssel azt a hivatottságot, melylyel ő hajlamainál fogva a vallás- és nemzetközi érintkezés kiszélesítésére, angol és ámerikai barátaink számának szaporítására annyira alkalmas volt, és hogy azután is erre minden kínálkozó körülményt fölhasznált s az angol nyelvnek ismeretét, az egyetemen és főiskolánkban tanítva, terjesztette és ezzel is e célét segítette elő; és elismeréssel azt a teljes vallási meggyőződést, mely mind e buzgalmán megglátszott s melylyel egyházához itthon és útjaiban mindig melegen és önérzetesen ragaszkodott.

Mik nevét őrizni fogják.

PÉTERFI DÉNES.

Gyöngymondatok.

(Ujkori írótól.)

Idő. Időjárás.

Az idő olyan, mint a vendéglős, ki a távozó kezén lágyan szorit, de — mintha repülni akarna — tárt karokkal fogja fel az érkezőt. *Shakespere.*

Nem látok egyebet hareznál, — nem hallok egyebet az idő mérhetlen rohamánál, mely tovaszángulva kiáltja: haladjatok! *Lamartine.*

Két tolvaj a jövő s mult, inceskednek veled,
Hogy szépszerint magukra vonják figyelmedet;
S míg jobbra-balra nézesz, ellopják hirtelen
A szép virágot, melyet eléd tett a jelen. *Petőfi.*

Az idő nem engedi magát meglánczoltatni sem a forradalmárok vérpadához, sem a győzelmi dicsőség szekéréhez; eltöri egyiket, mint a másikat; nem ülepedik meg a bűn látására; nem áll meg soká bámulni a dicsőséget: szolgál ezekre, s odább szalad. *Chateaubriand.*

Isten a multat nem módosíthatja, de a jövőt megváltoztathatja. *Id. Dumas Sándor.*

Az idő mindig jó, mint annak teremtője, az Isten; de az ember a jó időt rosszul használja fel. Tegyétek jókká az embereket, s az idő is jó lesz. *Petrárka.*

Szokás panaszkodni az idő vesztését, de elhallgatva az azt okozó hibát. Az is elveszítettnek mondható, a mi nem arra használtatik, a mire adatott. *Petrárka.*

A nagy gyönyörök az órákat perezekké változtathatják; de a bölcssek mestersége a perezeket órákká teneti. *Fontenelle.*

I d v e s s é g.

Ha az ember érdem szerint idvezül, a pokol melyik katlanja lesz neki elég forró? *Shakespere.*

Isten mindenkit akar idvezíteni, de csak azokat idvezitendi, a kikkel azt teheti. Mert az idvezítés szent szabályait változtatni senkiért is nem akarja, nem teheti. *Malebranche.*

Az idvesség szüksége két erőnybe foglaltatik, úgymint: a hit és engedelmességbe. A hit erősít, az engedelmesség érdemesít. *Hobbes.*

I f j ú s á g.

Az ifjúság annál hamarabb elkopik, minél inkább pazaroljuk. *Shakespere.*

Hiába mondja a virág: én nem akarok virággzani! a tavasz eljő, s a sziv virágai kinyílnak. *Jókai.*

Az ifjuság felülkerül, mikor bukásnak indul az öreg. *Shakespere.*

Az ifjú vidoran úgy lépik elő, mint virágzó tavasz, elragadtatva, elbámulva a felől, ki tette ezt vele? Körültekint és övé a világ. *Göthe.*

Az ifjuság oly szeretetreméltó, hogy azt imádni kellene, ha lelke és szelleme is oly tökéletes volna, mint teste. *Sévigné asszony.*

Ezer dolgot megbocsátunk az ifjúságnak, mit az éltes kornak nem. *Sévigné asszony.*

Ha az ártatlan időzetektől az ifjakat megfosztjuk, ők veszélyesebbet választanak; a nyílt mulatságok helyett négy szem közötti találkozásokra térnek. Az ártatlan öröm szeret az ünnepélyekben kielégülni, de a véték a sötétséget szereti, s az ártatlanság és titok soha együtt hosszasan nem lakhattak. *Rousseau.*

Az ifjúság nem akarja megátkozni ifjukora virágzását s bájteljes évei neki kedvesek, bármily zivatarok terheljék is azt. *Sand György.*

Nem tetszik nekem a komor ifjúság, mert vidám kedvet kíván az élet szép nyíló tavasza. *Kisfaludi Károly.*

Az ifjúság minden hamis pénzből nagy kamatot vár s mellette az igaz tőkepénzt elkölti. *Kisfaludi Károly.*

Az ifju nőszemélyek uralkodnak a nélkül, hogy arra gondolnának. Ez az előhaladt életkorban nem így van, mikor a szépség hatályos bájai megszűntek. *Lambert örgrófné.*

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Vallás és szabadság. Fordították (angolból) Unitarius lelkészek és tanárok. 8r. VIII. 228 l. Nyomatott Gámán J. örökösénél. Kolozsvár, 1904. A fennebbi czim alatt adta ki *Ferencz József* püspök azokat a felolvasásokat, melyeket az unitarius és más szabadelvű vallásos gondolkozók amsterdami gyűlésén 1903. sept. hóban tartottak. Az amsterdami gyűlés az unitarius és más szabadelvű gondolkozóknak második összejövele volt. Az elsőt Londonban 1901-ben tartották. Annak is megjelentek „*Szabadelvű gondolkozás a XX-ik század kezdetén*“ czimrel magyarul a felolvasásai. A jelen kötetet is Ferencz J. püspök tartalmas előszava nyitja meg. Az amsterdami nemzetközi vallási gyűlés még nagyobb közönséget hozott össze, mint a londoni. Európai és amerikai országokon kívül képviselők jelentek meg ott Indiából, Uj-Zelandból és Ausztraliából. Képviselője volt ott egyházunknak is, melyet az amsterdami bizottság „a magyar unitariusok és a hollandiak között fennállott régebbi érintkezésekre“ hivatkozással hívott meg. Az előszó jelzi azt is, hogy a harmadik gyűlés 1905. sept. havában Genfben lesz. És e felolvasásokat az idők jeleinek nevezi. — A könyv kétségtelenül mutatja, hogy a szabadelvű vallásos gondolkozásnak minden országban vannak hívei és kiváló képviselői. A közlött felolvasások egy része elméleti tárgyakra, más része pedig gyakorlatiakra vonatkozik. Megvilágítanak egyes tudományos kérdéseket és képet adnak egyes országok szabadelvű vallásos mozgalmairól. Bő anyagot nyújtanak a gondolkodásra. Minden művelt ember, ki a vallási kérdést társadalmi kérdésnek is tekinti, és kevés van, a ki ne tekintené, érdeklél olvashatja e kötetet, melyben egyébaránt is több ismert nevű írival találkozunk. Ára 3 korona.

Essex Hall Year Book 1905. Szerk. *Bowie Copeland W.* a brit és külföldi unitar. társulat titkára. A nagy gonddal összeállított évkönyv az angol közönség használatára van készítve, de kiterjed más országok unitarius és más szabadelvű egyházaira és intézményeire is.

Az évkönyvből megtudjuk, hogy Délafrikában is két unitárius gyülekezet alakult és hogy Norvégiában az ország fővárosában, Christianiában is van egy unitárius gyülekezet, melyet Janson Kristóf költő alapított. Nagy-Britanniában az unitárius gyülekezetek száma 364.

Tolstoj és a szabadelvű egyházak. Irta *Perczelné Kozma Flóra*. 12 l. Budapest. Vallási thema, de nem a napi érdek szempontjából tárgyalva. Nem kesztyűs kézzel tett szives udvariasság ez, nem. A keztyű félredobva, hogy annál mélyebbre szánthasson a toll . . . És arra szánt. Tolstoj vallásából biztos látással emeli ki a modern kereszténységéhez, s főképp az unitárizmuséihoz rokon vonásokat. Tolstoj is az orosz egyházzal szemben a keresztény *eszmére* és nem a hivatalos dogmákra fekteti a fősúlyt; a lelkiismeretet mindenenk fölé helyezi; és a keresztény vallás gyakorlását a krisztusi szeretet követésében keresi. A Tolstoj iránti bámulat és a rokon eszmék feletti öröm zománcozza be Perczelné szépen irt és csinosan kiállított füzetét.

Az apostolok cselekedeteiről írott könyv. Újszövetségi irodalomtörténeti tanulmány. Irta *Harsányi István*. 8 r. 153 l. Sárospatak, 1904. Ára 2 kor. 40 fillér. — Ily nemű munka ritkán jelenik meg irodalmunkban. A bibliának részletekben való tanulmányozása, az egyes könyvek adatainak egymással összehasonlítása oly munkásság, melyet nem lehet eléggé méltányolni. Szerző oly részletesen vizsgálta meg az Apostolok cselekedeteiről írt könyvet és vizsgálódása eredményeit oly tisztán foglalta össze, hogy művét szerencsés és további tudományos működésére nézve is szép reményre jogositó alkotásnak lehet mondani. A Cael. könyvének fontosságát abban látja, hogy az őskereszténység történelmének megírásánál, a páli levelek mellett, elsőrangú forrásul szolgálhat. És csakugyan első sorban a könyv adatainak hitelességét igyekszik megállapítani. Az e körüli vizsgálódás foglalja el a könyvének mintegy felerészét. Három osztályba sorozza az adatokat: 1. Vannak hiteles történeti adatok; 2. olyanok, melyek kiigazításra szorulnak; 3. melyek nem hiteles tört. adatok. Azután a könyv céljáról szól, mely a kereszténység védelmezése a pogánysággal és zsidósággal szemben; a könyv szerzőjéről, kinek nevét megállapítani nem lehet; szerzetési idejéről, mit a II. száz második tizévére tesz; szerzetési helyéről, melynek Efézust veszi fel; s a könyv kétféle szövegéről, melyek közül az α -szöveget tartja az eredetibbnek, hitelesebbnek; végül adja a könyv adatainak chronologiai meghatározását s függelékül magyar theologusoknak a könyvről való felfogását. Ha volnának a műben olyan megállapítások, melyeket a szaktudósok hibásaknak ismer-

nének fel, vagy később a szerző maga is, módjában lesz, hogy azokat újra vizsgálat tárgyává tegye, annál inkább, mert a történelmi kritikai iránynak a híve, mely irány az újabb adatoknak mindig tért enged, hogy a történelmi igazságot annál pontosabban megállapíthassa. Az ifjú szerzőnek a megkezdett tudományos munkássághoz kitartást kívánunk.

KÜLÖNFÉLÉK.

Armstrong. Az angol unitarismus testéből egy gránitszikla kihullt. Armstrong A. Richard liverpooli lelkész, több jeles munka szerzője és kiváló szónok jan. 4-én meghalt. Az összes angol unitáriusok gyászt öltöttek az ő elhunytán. Mindenki érezte, hogy halála nagy veszteséget jelent. Tudomány, ékesszólás, következetes gondolkozás és irodalmi stylus úgy egyesült benne, mint kevésben az unitárius egyházon kívül is. Nem is késtek más egyházak és a napi sajtó se a részvét kifejezésével. A hol az angol nyelvet olvassák és a vallási művek iránt érdeklődnek, nevét mindig tisztelettel fogják említeni.

Lengyelországban már sok idő óta a legkedvezőtlenebb vallási viszonyok állanak fenn. Az orosz kormány még a róm. katolikusokat is üldözte. A mostani oroszországi reformmozgalmak némi reményt nyújtottak a vallási állapotoknak is a javítására. És a lengyel főnemesség, a varsói püspök elnöklete alatt Tuskievicz gróf palotájában egy emlékiratot szerkesztett, melyben a lengyel nyelv jogainak iskolákban, törvényszékeknél és hivatalokban érvenyesítése s lengyelországi állami hivatalokban lengyel hivatalnokok alkalmazása és a városi önkormányzat megadása mellett kívánja „a róm. katolikusok és unitáriusok lelkiismereti szabadságának biztosítását”. A lengyel nemesség ezzel nemcsak az újkorhoz kívánt alkalmazkodni, hanem úgy látszik, nem feledte el, hogy mi volt hazája, mikor az unitárius lelkiismereti szabadság uralkodott Lengyelországban. Az emlékiratot Tuskievicz át is nyújtotta Szviatopolk-Mirszky orosz belügyministernek — Egy néhány hét s azóta nagyot fordult a világ Oroszországban, a szabadelvű Szviatopolk-Mirszky herczeg már nem ministere többé az oroszok czárjának; Pohjedonoszev, az orosz szentszínat curatora és Wladimir herczeg

viszszaszorították az alkotmányos mozgalmakat. De hisszük, nem sok időre. Új nap virrad, melyen hasznát fogják venni a nemesség most készített emlékiratának és Merczyng H. tudós most kiadott s fennebb egy részében közölt fontos történelmi munkájának.

Németországban a Weingart-féle esetek ismétlődnek. Fischer, a berlini St.-Mark templom lelkésze a Protestanten Verein utóbbi közgyűlésén felolvasást tartott „a keresztény tanról a theologia mostani álláspontján és a tannak a gyülekezetekbe átviteléről“ és ebben tiltakozott az ellen, hogy az Istenhez intézendő imákat a Krisztushoz intézett imákkal helyettesítik. A brandenburgi consistorium ezért hivatalosan fölhívta, hogy vagy hagyja oda a papságot, vagy tartozkodjék ily nézetek nyilvánításától. Braasch jenai püspök és több tekintélyes német lelkész egy közös nyilatkozatban megbotránkozásukat fejezték ki a porosz consistorium e rendszabálya felett, mely annál visszataszóbb, mert Fischer lelkészt a könisbergi egyetem éppen most tüntette ki „Adalékok a vallási és bölcselmi eszmék történelméhez“ munkájáért doctori czimmel. Hogy mennyire indokolatlan a poroszországi consistorium eljárása, mutatja is, hogy a kik ez eljárást pártolják, Lessinget, Kantot és Schleiermachert a prot. theologia úttörőinek nevezik és Fischert „az egyház zavarójának“, holott Fischer álláspontja minden lényeges kérdésben ugyanaz, mint a Schleiermacheré. Fischer sem tudja az embert Isten nélkül gondolni és Jézusban, mint Schleiermacher, az Isten kijelentésének a legmagasabb nyilatkozatát látja. A Jézushoz intézett imára, a szentírára és a csodákra nézve is egyezik vele. És Fischert mégis az egyház zavarójának mondják. Egyébiránt a poroszországi consistorium most neki esett a kárhoztatásnak. A Fischer esete csak az egyik. Ott van mellette a Schmaltz lelkészé is. Schmaltz nyolcz év óta Palestinában Bethlehemben a német diakonissák házának lelkésze és igazgatója s még az orthodox „Reichsbote“ szerint is a „positiv theologia“ értelmében prédikált. Közben azonban kételyei támadtak a Jézus csodás születésére és testi feltámadására nézve, de ezeket beszédeibe soha se vitte belé. Jóakarató lelkek elősegítették, hogy a diakonissák kezdjenek igazhitiségében kételkedni. S ekkor néhány diakonissa elhagyta a házat s a többiek is oly bizalmatlanságot tanúsítottak iránta, hogy neki más foglalkozás után kell nézni. A consistorium a diakonissáknak fogta pártját.

Franciaországban az állam és egyház szétválasztása egy időre lekerült a napirendről. A Combes-kormány a kellemetlenségek miatt, melyeket a „tudakozó levelek“ okoztak, helyét a Rouvier-kormány-

nak adta át. Rouvier miniszterelnök programjában fentartotta ugyan a szétválasztást, de napirendre tűzését csakis akkora helyezte kilátásba, mikor más sürgősebb ügyek le lesznek tárgyalva. A közokt.-ügyi miniszter egy alkalommal kijelentette, hogy a kérdést bővebben akarja tanulmányozni és egy alapos és szabadelvűbb tervet akar a parlament elé terjeszteni.

Egy francia róm. kath. pap, Guérineau, a rochelle-i püspökhez, a hová tartozott, közelebb lemondását küldve be, a lemondást e sorokkal kísérte: „Nem kis fájdalmat okozott nékem, hogy ez elhárításra kellett jönnöm. De a kötelesség beszél, a becsület parancsol, az érzelmenek engedelmeskednie kell a lelkiismeretnek . . . A magas klerusban árulkodás, képmutatás és hazugság járja . . . Biztosítom, hogy elszakadásommal nem leszek hitetlen, istentelen; ellenkezőleg hitem élő és Istenben való bizalmam nagy . . . Az Isten nem hagyja el azokat, a kik biznak ő benne. Egyedül ő lehet bírám. Az emberek ítéletével keveset törődöm.“

Channingről egy magyar ref. egyházi férfiú (a Sárospataki Lapok 1905. 7. sz.-ban) így nyilatkozik: „Különös és megbecsülhetetlen vezetöm volí *Channing E. W.* a hajdani bostoni unitarius lelkész, a kinek művei és műveiben ragyogó *tisztalátású lelke vezetett engem a — Krisztushoz.* Sokkal inkább, mint Luther, avagy Kálvin is. Föltétlen hódolattal vagyok ugyan Luther és Kálvin nagysága iránt, mert ezek nélkül Channing sem lehetett volna. Luther és Kálvin, a lelki szabadság börtönének *zártörői*, szétrombolói s épen azért még érzik rajtuk is némi *zárt levegő* szaga. A kik utánok következtek, azok már az isteni szabadság levegőjét szívták, isteni fényében fürödtek és erősödtek.“

A Tolstoj-cikkhez. F. M. ír Tolstojnak ez állításai ellen: „semmi okunk, sem szükségünk nincs Teremtő Isten képzeletére“; és „Teremtő Isten nem létezik“. F. M. természetesen az ellenkező következtetésre jut állítva, hogy „van elég *okunk* is, *szükségünk* is a Teremtő Istenben, mint Isten eszméjének kiegészítő részében hinni“.

A mint Kant oly meggyőző erővel kimutatta, tisztán metafizikai kérdésekben, hol a tudomány semmi következtetésre sem bír jutni, pusztá okoskodás egyenlő jogosultsággal jut állító avagy tagadó következtetésekre. Ha Tolstoj „nem“-et hisz, hadd hidjen nemet; s ha F. M. „igen“-t hisz, hát hidjen igent. Sem Tolstojnak e kérdésre vonatkozó tagadó felelete nem teszi őt rosszabbá; sem F. M.-t nem javítja állító válasza. A kérdés vitatása maga azonban alkalmas a jelentőség színét adni oly dolognak, mi azzal lényege szerint nem bír; s ennek

következtében ellentéteket, tehát rosszat szülhet ott, a hol különben az nem keletkeznék. Berlin, 904. decz. 27. *Gy. J.*

*

A „Teremtő Isten“ kérdéséhez a magunk részéről annyit jegyzünk meg, hogy szerintünk, a mikor Tolstoj az ellen szól, a Teremtő Isten deistikus felfogása ellen nyilatkozik, minthogy ő maga a pantheismusban látszik lélekzeni. De a „folytonos teremtést“, nem gondoljuk, hogy azzal kizárná. Egy Isten-hite pedig minden kétségen felül áll. És ebben szent lehet a béke. *Szerk.*

A tibeti buddhismusról. A Lhasából hazatért angol expedítio vezetője, Sir Younghusband felolvasást tartott a londoni kir. földrajzi társulat ülésén. Felolvasó nem sok kilátást nyújtott a theosophistáknak, kik Tibetre számítottak. Volt alkalmuk, hogy társalgást folytassanak a nagy Lamákkal és szabadságot nyertek arra is, hogy kolostoraikban és templomaikban szabadon járjanak — sokkal szabadabban, mint azt Bengal hindu templomaiban engedik — de semmit sem látott és halott a Mahatmakról, a kiknek emberfeletti adományai Tibetben lennének kifejlődve. Sőt az mondta, hogy az a tiszta buddhismus, a melynek hazájául Tibetet gondolják, tényleg ott nem létezik. A szerzetesek tudatlanok és inkább a testi életnek élnek. Még az a kiváló Láma is, ki mint az ország kormányzója szerepelt velük szemben és mint a buddhista theologia tanára hırnevet szerzett, tudományát csakis a szentirataikból való idézetekkel tudta megmutatni. A vallásról való fogalma a szertartásokig terjed. Tényleg oly kevésbé értelmes és oly kevésbé szellemi, hogy bármelyik hindu brahmin több nála. „A buddhismus — mondta — Tibetben az ördög-imádókat megtérítette és fölemelte, de maga aláesett.“ A társulatnak egy tagja azokra a jótéteményekre hívta fel a figyelmet, melyek az emberiségre a buddhismusnak a mongolok közt való elterjesztéséből származtak. E barczias fajt a legnyugodtabbá alakította át. Ötszáz évvel ezelőtt Timur a tatár seregeket Indián, Törökországon, Egyiptomon és más országokon keresztül vezette és nagyobb területet hódított a világból, mint Nagy Sándor. Ma ama hadakozó népből minden ötödik férfi nőtlen szerzetes és a négy világi, békeszerető.

Az Egyesült Államokban a vallása senkinek se akadály a magasabb állami hivatalok elnyerésénél, sőt a diplomatiái szolgálatnál sem. Ezt mutatja ez újabb adat is, melyről most olvasunk, hogy a ki a washingtoni kormánynak az utóbbi években Londonban képviselője volt, Choate A. József, az unitárius egyházhoz tartozik, Choate kiváló

jogtudós, ki több munkát irt és egyike azoknak, kik 1871-beu a Tweed ringet szétrobbantották és megtisztították az amerikai igazságszolgáltatást a megvesztegethető bíraktól. Most Amerikába tér vissza, a legjobb emléket hagyva a St. James udvarnál és a közönségnél s nem egy szellemes mondást, melyek közül nem utolsó, melyet a lordmayer, a polgármester ebédjén a Mansion Houseban mondott Azt kérdezték tőle: Ki szeretne lenni, ha nem Choate volna? Mire ő azt felelte: „Choatené asszonynak második férje szeretnék lenni.“

Mint lett Szentrontásból Szentháromság? A XVI. százban már Számpálnak nevezték Homorod-Szent-Pált a székelyek, mint ez egykori papjok, Bogáthi Fazakas Miklós naplójából kiténik. A *szent* nevet ugyanis az utána következő Pállal hasonították s a Szentpálból így Számpál lett. Sancta-Gratia régi latinus nevéből is így lett a magyarosabb hangzású Szent-Gericze, esakhogy itt — mint látjuk — az érthetlenebb *gratia* simult az érthetőbb *szent* szó hangrendjéhez. Sancta-Trinitas falujok nevét pedig csak úgy tudták székelyeink magyarosabban kimondani, hogy rövidebben és érthetőbben megbérmálták Szentrontásra.

Csakhamar elterjedt e vakmerő elkeresztelés, melyet már a XVI. száz elején széltében használtak. Nem is volt baj sokáig, csak a XVIII. évszázban kezdték az elhatalmasodott reformátusok úgy találni, hogy az unitáriusok fogták rá régen szent falujokra e szentségrontó nevet. Ez alaptalan vád mind jobban terjedt s idővel oly népszerű lett, hogy a kálvinistáktól szívesen okuló katolikusok még magának Mária Théréziának is fölterjesztették. A fölpanaszolt sérelmet a kath. magyarokhoz kegyes asszony, ki az unitáriusokat még hódolatra sem bocsátotta maga elé, úgy orvosolta meg, hogy egy rendeletében helyreállította a falu régi Sancta-Trinitas-ának jobban megfelelő magyar Szentháromság nevét.

Azt a hamis ráfogást, hogy a középkorból maradt Szentrontás nevet az unitáriusok ferdítették el a Szentháromság gunyolására, még a XVIII. száz végén is általánosán hitték ellenfeleink. Egy ref. tanár ugyanekkor egy unitáriust szólított fel e rágalom igazolására, de az önérzetes unitárius mitsem felelt a követelő tudakolásra. A faluról fennmaradt régi oklevelek rég meghamisították már az egész rosszakaratu, hazug rágalmat.

(K. F.)

Brunetièrè francia akadémikus Párisban a nagyközönség számára előadásokat tartott a XVII. és XVIII. évszázról. Második előadásában a tizenhetezredik száz hitetlenségének a tizenhetedik száz

íróinál mutatkozó előjeleit vizsgálta és eredményül azt állapította meg: hogy a Port-Royal lerombolása és a protestansok vallásszabadságát biztosító nantesi rendelet visszavonása az encylopaedistáknak és mindannak, a mi következett, az utját készítette elő. Brunetièrre aligha ultramontan pártfeleinek szánta ez előadást, mely inkább egy szabadelvű vizsgálódóra mutat.

Nevelési elvek Amerikában. „Nevelési elveink arra utalnak, hogy első sorban *embert* neveljünk. Azért neveljük az egyént, hogy képességeit a lehető legmagasabb fokra emeljük és tökéletesítsük. Az amerikai iskolának legszentebb feladata az, hogy minden egyes embernek megadja a módot arra, hogy az emberileg elérhető tökéletességet megvalósíthassa. Akár művész, akár pedig mesterember lesz belőle, az illető gyermek első sorban mégis csak emberi lény; és az állam érdeke megköveteli, hogy tudja azokat a dolgokat, a melyekre neki mint állampolgárnak okvetlenül szüksége van. Az iskola azért még sem áll tulajdonképpen az állam szolgálatában. Helyzete nem alárendelt. Hanem csak úgy, mint az állam, az iskola is jó barátja és segítőtársa az egyénnek. És ha az egyén fejlődik és tökéletesebbül, az által az intézmények csak nyerne erkölcsi súlyban és tartalomban.

Nem azért neveljük az ifjúságot, hogy katona vagy államhivatalnok legyen belőle, hogy az üzleti szellemet és társadalmi jártasságot elsajátítva, osztályának díze és büszkesége legyen. Hanem igenis, azért neveljük, arra tanítjuk, hogy mindegyik előtt világgossá legyen emberi hivatásának szentsége. Ha ezt elértük, a többi önként következik. Mig minden más cél az embert pusztá gépezetté alacsonyítja le. Pedig a művelődés nem élettelen gépezet, hanem maga az élet. Ezt az ideált óhajtottuk mi megvalósítani odaát Amerikában, a mikor hangsúlyozzuk, hogy nekünk talpig becsületes, fejlett és önzetlen emberekre van szükségünk.

Azt mondhatná valaki, hogy a mig az egyénnel tulságosan foglalkozunk, szem elől tévesztjük a közérdeket, a polgári társadalom jólétét és haladását. Pedig dehogy. Az egyén tökéletessége nem különíti el őt az emberi társadalomtól. Sőt érezeti vele függő helyzetét. Éleszti kebelében a lelkesedés lángját. Ápolja szívében a testvéri szeretetet. Kitartó munkásságra ösztönzi a közjó érdekében. Csak az az ember boldogítja akár az államot, akár az egyházat, a ki ismeri erőit és érzi hivatottságát. Ez a szellem uralkodik az egész amerikai nevelésen. És pedig az egyszerű falusi iskoláktól elkezdve, fel egészen a népes és tekintélyes egyetemekig.“ („Vallás és szabadság“ kötetből.)

A magyar nevelés történet magántanára lett dr. *Imre Sándor*, a kolozsvári ev. ref. kollégium fiatal tanára és a kolozsvári középiskolai tanári kör titkára, a kolozsvári egyetemen. Szükkörű ugyan tárgya, de jánál mélyebben behatolhat abba s annál nagyobb haszna lehet magának a tudománynak az ő kutatásaiból, melyekkel már odig is gazdagította a téren szerény irodalmunkat. Nemrég jelent meg tőle gróf Széchenyi István neve-

léstani nézeteit fejtegető könyve s ebben egész munkaprogrammot ad jövő munkásságának irányáról. Hiszszük és reméljük, hogy be is váltja szavát. A tanárképzés történetét is igen alapos és széleskörű kutatások alapján csak a napokban írta meg. Mi, a kik paedagógiával gyakorlatilag foglalkozunk, csak örülhetünk kineveztetésén, mert eddigi működése a legjobb reményekre jogosít. (g. k.)

A középiskolai Rendtartás revisio alatt van. Ideje is volt, mert egyfelől sok a hiánya, hézaga, másfelől vannak olyan intézkedései, melyek azóta történt reformokkal többé nem állnak összhangzásban; de olyanok is, melyek célszerűtlenségük miatt sohasem mentek át az életbe. A jó Rendtartás megkönnyítheti az iskola, a tanárok, igazgató munkáját, egészséges és intenzív belső szellemi életet teremthet az iskolában; a rossz teljesen megöhlheti azt, elnyomja a tanár egyéniségét, inventioját. Fontos érdekek fűződnek tehát a kérdés helyes megoldásához. (g. k.)

A háromszéki egyházkörben a nyugalomba lépett *Lőfi Áron* esperes helyébe, ki huszonhat évig biztos kézzel vezette a kört, *Kiss Sándor* sepsiszentkirályi lelkészt választották meg, kinek atyja *Kiss Mihály*, több egyházi munka írója, csakugyan e körben esperes volt. Sokáig követhesse az elődök nyomdokait!

Tudori fokozat. Kissolymosi *Gyergyai Árpád*, néhai dr. Gyergyai Árpád magyar államvasúti orvos, fia a kolozsvári egyetemen közelebb az az összes orvosi tudományokból tudorrá avatott. Nagyajtai *Péterfi Áron*, Péterfi Áron áll. tanító és birtokos, fia meg a jogtudományból nyert csakugyan a kolozsvári egyetemen tudorságot.

Chadwick Withe János †. Az amerikai unitáriusok egyik legjelesebb papja jan. 14-én bevégezte földi pályáját. Brooklyuban volt lelkész negyven éven át. Széleskörű irodalmi munkásságot folytatott, abban a gyülekezetben, mely néki ezt lehetővé is tette. Rendes munkatársa volt a bostoni „Christian Registernek“ és a New-Yorkban megjelenő „Nation“-nek. Főképpen irodalomtörténeti dolgozatokat közölt. És megírta Channing Ellery Vilmosnak és Parker Tivadarnak az életrajzát. Lexiconokba is sok dolgozata került be. Dr. Hedge, Bellows, Freeman Clarke az akkor még ifjú, de már kitűnt Chadwicket barátjaik közzé számították. Hetvenedik évéig akart gyülekezetében szolgálni, de öt évvel hamarább szólíttatott el.

Csongvay Domokos. Egymás után dőlnek ki régebbi férfiaink. Jan. 19-én Tordán a város polgármesterét temették, a 66 évében kimult Csongvay Domokost, ki terhes hivatala mellett az unitárius egyház tanácsosa s a tordai takarékpénztár elnöke volt. Neje Kisjókai Ágoston Irma és népes család gyászolja az elhunytat, kiknek gyászában az egész város kivétel nélkül osztozik, mert tevékeny és igazságos polgármesterüket, ki egész életében a megfontolt haladás híve és a

könnyelmű gazdálkodás ellensége volt, a város közéletét szorongató nehéz viszonyok közt nehezen feledhetik. (K. F)

Az aranyosvidéki unitárius papság vesztesége. A régi Aranyosszéknek egy régi papja végezte be pályáját. *Gál Lajos* unitárius lelkész febr. 21-én meghalt. A szorgalmas és munkabíró kövendi nép körében hirdette az Isten ígését csaknem ötven éven keresztül, jó példát adván egyebekben is. Szerény, de igaz és hű szolgálja volt az Örökkévalónak, gondos atyja népének, hasznos munkása a társadalomnak és közjónak. A Csegezy és Sebes aranyosszéki családokkal családi összeköttetésben is állt. Élt 75 évet.

Gyászshírek. *Kovács János* főgymn. tanár, a kolozsvári tud.-egyetemen az angol nyelv tanítója, egyháztanácsos, az E. K. Tanács tagja jan. 27-én életének 59-ik évében elhunyt. Kovács Lenke, Török Kálmán honvédezredes neje, Kovács Irén, Kovács Kálmán tanár és Kovács Margit édesatyjukat siratják benne; Kovács Lajos fiátfatvi birtokos testvérét; ifj. Kovács Lajos kissolymosi unitárius lelkész nagybátyját gyászolja. Temetése jan. 29-én nagy részvét mellett ment végbe. Részünkről a fennebb közölt nekrológgal adózunk elköltözött barátunk emlékének. — *Szentháromsági Magyarj Géza* Kolozsvár szab. kir. város nyug. rendőrkapitánya múlt évi dec. 20-án 54 éves korában hosszas szenvedés után jobblétre szenderült. A régi Magyar családból származott. Özv. Sz. Magyar Mihályné édesanyja, Magyar Klementine Bogdánfy Ödön mérnök neje, dr. Magyar Géza vasuti hivatalnok, gyermekei; Sz. Magyar Ilona, Hory Béla kolozsmegyei árvaszéki elnök neje és Sz. Magyar Mihály az „Ellenzék“ szerkesztője, testvérei fájlalják mindenekfelett az egykor erős férfiú elhunytát. — *Özv. Borbély Mózesné*, Csegezy Ágnes, életének 74-ik, özvegyiségének 20-ik évében 1904. dec. 21-én elhunyt Aranyos-Rákoson. Mintaképe volt a régi nagyszonyoknak. Hét fiut nevelt fel, kik mindannyian katonák is voltak. Egyik fia, György, a sport terén Erdély első bajnoka, előbb tordai, most zalaegerszegi főgymnáziumi tanár. Másik fia, Sándor, a váci siketnémák intézetének igazgatója. Gyászolják őt testvérei is: Csegezy László bágyoni esperes és Csegezy Elek aranyos-rákosi igazgató-tanító.

ARANYKÖNYV.

Az „Ezredéves Emlékalap“-ra tett kegyes adományok.

(27-dik közlemény.)

295. Jóváírt kamat 1904. év I-ső felére	189	kor.	02	f.
296. Osváth Gábor esperes, Ürmös	8	„	—	„
297. Br. Petrichevich-Horváth Kálmán, főgondnok (12-dik.)	100	„	—	„
298. Jóváírt kamat 1904. év 2-dik felére	193	„	99	„
299. Kisgyörgy Sándor esperes, Vargyas (2-szor.)	10	„	—	„
300. Demeter Dénes lelkész, Homoród-Karácsonfalva (2-szor.)	2	„	—	„
Összesen	503	kor.	01	f.
Az előbbi 26 közlemény	8067	„	69	„
Együtt	8570	kor.	70	f.

Fogadják köszönetemet, a kik újabb adományaikkal alkalmat adtak nekem, hogy ez „Emlékalap“ aranykönyvébe ezzel a kimutatással még egy lapot beírjak. Hely különben még elég van abban s én szívesen venném, ha még többet beírhatnék.

Kolozsvár, 1905. februárius 10.

FERENCZ JÓZSEF,
unitárius püspök.

Adakozás a kolozsvári egyházközség templom-tornya újraépítésére.

(I—VIII. közlemény.)

Magyarországi Unitárius Egyház	500	korona.
Sepsikőrispataki Bedő Dániel	200	"
Széplaki báró Petrichevich Horváth Kálmán	200	"
Kilyéni dr. Ferencz József	20	"
Vécsei Sámuel és Farkas Vilmos	200	"
Sepsi-szentiványi Szentiványi Gyula	52	"
Ó-tordai Székely Miklós	20	"
Magyarszági Unitárius Egyház (2-szor)	1000	"
Dr. Jéger Kálmánné, Hilibi Haller Irma	20	"
Fekete Gyula	100	"
Egy társaság	20	"
Farkas Józsefné, Farkas Juliánna	20	"
Matskási Lajosné, Farkas Juliska	20	"
Unitarius kollégiumban 1883/4-ben végzett osztálytársak	60	"
Kaali Nagy Béla	10	"
Magyarországi Unitárius Egyház (3-szor)	1000	"
Ajtai K. Albert	10	"
Péterfi Dénes	600	"
Kisgyörgy Sándor	10	"
Gyulay László	300	"
Tóth Károlyné-Gyulay Etelka	100	"

Összesen : 4462 korona.

Szolgáibanak e nemes adományok buzdításul a további adakozásra, hogy az egyházközség hatezerkétszáznyolcvannégy korona költségen temploma tornyát újra építhesse, a mi mindnyájunknak óhaja. Kérjük a minél hamarábbi hozzájárulást! Ez adományokért a leghálásabb köszönet!

Az egyházközség előljárósága nevében :

Kolozsvárt, 1905 febr. 20.

PÉTERFI DÉNES,
unitarius pap.

A Székelyudvarhelyen építendő unitárius templom javára tett kegyes adományok.

(XII. közlemény.)

A magyarországi unitárius egyház 1904-re 600 kor.

Br. P. Horváth Kálmán egyh. főgondnok ur 1905. évi új évi ajándék czímen 4-szer 50 kor.

Lőrinczi Dénes és Lőrinczi Zsiga gyűjtése folytán adakoztak Szent-
ábrahámról: Péterfi Mihály 2 kor., Unitárius egyházközség 1 kor. 40 fill.,
Lőrinczi Zsigmond, Lőrinczi Dénes, Gagyai Mózes, Vitályos Albert, László
Domokos, Lőrinczi Mózes, Lőrinczi Domokos, Lőrinczi Mihály, Mátéfi András,
Kerestély Márton 1—1 kor., Fekete György 80 fill., Tamási János 60 fill.,
Nagy Sándorné, Fekete József, Hegedüs Sándor, Fekete Mózesné, Lőrinczi
Sándor, Salamon Hirs 40—40 fill., id. Bodó János, Ágh Mihály, id. Fekete
Miklós 30—30 fill., Nagy János, D. Lőrincz Béni, Balázs János, Kornis
József, Péter Józsefné, Buzogány Mihály, Pap Mózes, Fekete János, Jákob
Mihály, Koronka Péter, Ágh József, Kerekes Dénes, Kereső Dénes, Lőrinczi
Gergely, Mátéfi Dénes, László Istvánné, Szöcs István, Kereső József, László
Sándor, Tóth Vilmos, Lőrinczi János, Fekete Mózes, Mátéfi Áron, Lőrincze
Péter, Mátéfi Mózes, Mátéfi Ferencz, Erczei János, Fazakas János 20—20
fill., Boér János 16 fill., Bodó János, ifj. Nagy János, Péter József, Fenyédi
István, Lőrinczi Kálmánné, Fenyédi Józsefné, Kovács József 10—10 fill.
Begyűlt gabona árából 5 kor. 14 fill. Együtt 30 kor.

Nagy Lőrincz és Kis János gyűjtése folytán adakoztak Bethlenfalvá-
ról: Pagyai Antal, N. N. 40—40 fill., Tamás András 40 fill., id. Ferenczi Pál,
László János 30—30 fill., Gábor György 24 fill., Olasz Péter, Borbély Ferencz,
Szőke Gyula, N. N., Ádám Ferencz, Nagy András, N. N., Szabó Ferencz,
Benedek Ferencz, Benedek Máté, Boros Domokos, Szöcs Elvira, Horváth
József, Bálint S. Ferencz 20—20 fill., Simon Antal, Sebők Márton, Boros
Károly, K. B., Lefkovics, ifj. Miklós András, Bódi Ignác 10—10 fill. Begyűlt
gabona árából 18 kor. 27 fill. Együtt 23 kor. 68 fill.

Dr. Tóth György 297. sz. gyűjtő-ívén adakoztak Beszterczéről: dr.
Körössy Bertalan dr., Tóth György, Balogh Jenő, Teschler Vince 2—2 kor.,
Botár János 1 kor. 20 fill., Desbordes Ernő, Rimaszombati Géza, Létay
Gyula, Haupt Oszkár, Marselek Béla, olvashatatlan, Kuka József, Suszter
János, Beniczky Gyula, Jókai Lajos, Ábrahám András, Molnár Albert, dr.
Hajnal Géza, Térgonits Ede 1—1 kor. Együtt 23 kor. 20 fill.

Gönczi Lajos ev. ref. koll. igazgató 244. sz. gy.-ívén adakoztak Szé-
kelyudvarhelyről: Gönczy Lajos 3 kor., Solymossy Endre, Fejes Áron, Fél-
egyházi Antal 2—2 kor., Szabó András, Kovács Dániel, Fazakas József,
Varga Dezső, Nagy Elemér, Konya Kálmán, Ilyés István, Szabó Árpád 1—1
kor. Együtt 17 kor.

Füzi Katinka 425. gy.-ívén Nagycenyedről: Jánossy Füzi Katinka, N.
N., N. N. 1—1 kor. Együtt 4 kor.

A firtosváraaljai ifjúsági egyesület 6 kor.

Takács Ferencz Kis-Czellről 5 kor.

Lőrinczy Dénes lelkész 19 sz. gy.-iven Tordáról: Unitárius egyház,
község, Csegezy Mihály 20—20 kor., Derzsy Károly 10 kor., Nagy Balázs,
2 kor., Lőrinczy Dénes 1 kor. 60 fill., Olvashatatlan, Solymossy Károly,
Péter Antal, Velits Károly 1—1 kor., Kovács Dániel 40 fill. Együtt 58 kor.

Máté Pál 428 sz. gy.-iven adakoztak Csanádpalotáról: N. N., egy katolikus, Kovács József, özv. Gamboerné, Kőváry Mihály, Kubuni Pongrácz, Máté Pál 1—1 kor., N. N., egy református, X. Y., 50—50 fill., Nagy Zoltán, Lehovics János 40—40 fill., N. N., N. N., Olvashatatlan 20—20 fill., N. N. 10 fill. Együtt 10 kor.

Az I—XI. közlemény összege — — — — — 8619 kor. 03 fill.
E közlemény összege — — — — — 826 „ 88 „

Összesen 9445 kor. 91 fill.

Ugy a szives gyűjtőknek, mint a kegyes adakozóknak hálás köszönet. Székelyudvarhely. 1905. febr. 3.

DEÁK LAJOS
gondnok.

BARABÁS ANDRÁS
pénztáros.

VÁRI ALBERT
lelkész.

A hódmezővásárhelyen építendő unitárius templom javára tett kegyes adományok.

(II. közl.)

Kovács József k. f. ú. g. és neje Zimmermann Anna 20.000 drb cserepet.

Br. Petrichevich Horváth Kálmán 50 kor.

A 227 sz. gy.-iven Gyulay László (Kolozsvár) 10 kor.

A 153 sz. gy.-iven Árkosi Béla (Selmezbánya) 3 kor.

Lázár Dénes 108 sz. gy.-ivén (Dévaványa): Unitár. l. egyh.-község, Lázár Dénes 5—5 kor., Cs. Szabó János, id. Borsi János 3—3 kor., ifj. Borsi Jánosné, Cs. Szabó Jánosné, id. Borsi Jánosné, Pap Zsigmond, Király János, ifj. Borsi János 2—2 kor., Kürthi Istvánné, özv. Boda Sándorné, Boda Mihályné, Kanó Sándor, Szitás Mihály, Vad Károly, Boda Mihály, Fodor András 1—1 kor., özv. Sella Imréné 40 fill., Juhász Borbála 20 fill. Összesen 36 kor. 60 fill.

Rédiger Károly 130 sz. gy.-igén (Arad): Ehling Jakab, Tasch Péter, Hartmann Hajnalka, Ábrahám János, Eliás J. 1—1 kor., Rédiger Károly 2 kor. Összesen 7 kor.

A 123 sz. gy.-iven Friedrich István (Sinatelep) 5 kor.

Költő András (N.-Kikinda), Kisgyörgy Sándor és neje (Naszód), Kecskeméti Sándor, Elek János (Hódmezővásárhely) 10—10 kor., Eliás István (Orosháza) 2 kor., Tóth Imre (H.-vásárhely) 40 fill. Összesen 42 kor. 40 fill.

Gyöngyössy Sándor 129 sz. gy.-ivén (Arad): Gyöngyössy Sándor 4 kor. 60 fill., Dr. Bedő Árpád, Segesvári István, Wolff Aladár 2—2 kor., Neumann testvérek 4 kor., Dr. N. N., Kontz N., Szigethy Elek, Kovács Gyula, Belháty Géza, Morgenstern Gyula, Fejér Gyula, K. Károly, Szabó L., Krausz, Jakab Dezső, Rozsnyay Kálmán, Rabitsek Samu, Péchy Géza 1—1 kor., N. N. 90 fill., Zaray Géza, Hajós Árpád 60—60 fill., M. E., M. P., Dávid Antal, Márai Hermin, özv. Zeller Gézané, Fasek Béla 50—50 fill., Benes, N. N., Molnár György, Kálmán István, N. N., N. N., Tenhoff Sámson, Jakabffy István, Terényi Mimike 40—40 fill., N. N. 30 fill., Bilkei Béla, Bittóné, N. N., Fritz Zs., Siebhaber János, N. N., Schule, Rác István, Goron, N. N., Sz. J., V. Gy. 20—20 fill., Összesen 40 kor.

Az I-ső közlemény összege — — — — — 1805 kor. 38 fill.

E közlemény összege — — — — — 194 „ — „

Összesen 1999 kor. 38 fill.

Ugy a jóakaró gyűjtők, mint a nemes szívű adakozók fogadják az egyházközség hálás köszönetét.

Hódmezővásárhely, 1905. jan. 14.

BALÁZS ANDRÁS,
unitár. lelkész.